

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΥΚΑΛΑΣ, ΛΟΗΣ ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΟΣ
(Επιμέλεια)

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ
Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
ΑΛΛΑΓΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- Lavedan P. και Huguenev J. (1966), *Histoire de l'urbanisme. Antiquité*, Paris: Henri Laurens.
- Lowry H. W. (1986), "From Lesser Wars to the Mightiest War: The Ottoman Conquest and Transformation of Byzantine Urban Centers in the Fifteenth Century", στο Bryer A. και Lowry H. (επιμ.), *Continuity and Change on Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham and Washington D.C.: The University of Birmingham Centre for Byzantine Studies and Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Macmullen R. (1987), *Constantine*, New York.
- Mantran R. (1989), "L'état ottoman au XVII siècle: stabilisation ou déclin?", στο Mantran R. (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris: Fayard.
- Martinidis P. (1991), "Une esthétique de la cupidité", *Revue d'Esthétique*, no spécial Grèce 20, Paris: J-M. Place.
- Mazower M. (2004), *Salonica, City of Ghosts*, London: Harper Collins.
- Nehama J. (1935), *Histoire des Israélites de Salonique. La Communauté romaniote* (t. I, II), Salonique: Lib. Molho.
- Nehama J. (1978), *Histoire des Israélites de Salonique* (t. VI, VII), Thessalonique: Communauté Israélite de Thessalonique.
- Risal P. (1914), *La ville convoitée*, Paris: Perrin et Cie.
- Svoronos N. G. (1956), *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Vacalopoulos A. (1972), *A History of Thessaloniki*, Thessaloniki: Institute of Balkan Studies.
- Veinstein B. G. (1989), "Les provinces balkaniques (1606-1774)", στο Mantran R. (επιμ.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris: Fayard, σσ. 287-340.
- Yerolympos A. (2005), "Formes spatiales d'extension urbaine et le rôle des communautés non musulmanes à l'époque des Réformes", *Revue des mondes musulmans et de la méditerranée*, αρ. 107-110.

Βίλμα Χαστάογλου

4. ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Το δίπτυχο *νεωτερικότητα και μνήμη* αναδύεται διστακτικά στους προβληματισμούς των ευρωπαϊών αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων από το τέλος του 19ου αιώνα. Ωστόσο προσλαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα μετά το 1950, όταν οι εκτεταμένες καταστροφές του πολέμου και μια καλπάζουσα νεωτερικότητα αλλοιώνουν το κληροδοτημένο τοπίο των πόλεων. Η Ευρώπη γνωρίζει την εντονότερη οικοδομική δραστηριότητα στην ιστορία της, με μεγάλες οικιστικές επεκτάσεις και νέου τύπου προάστια, ανοικοδόμηση βομβαρδισμένων τμημάτων και μαζική παραγωγή κτιρίων που υποστηρίζεται από μια τελειοποιημένη τεχνολογία κατασκευής. Παράλληλα, όμως, πρωτόγνωρη είναι και η συνειδητοποίηση της αλλαγής που επιφέρει η ανοικοδόμηση, και η αποφασιστική στροφή σε ενέργειες για τη διάσωση της ιστορικής φυσιογνωμίας των πόλεων.

Έκτοτε, ένας μεγάλος αριθμός επεμβάσεων προστασίας των ιστορικών αστικών τόπων και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς (από την Μπολόνια μέχρι τη Λυών και το Μπέρμινγχαμ), που συνδυάζουν την ανάγκη εξέλιξης της πόλης με ταυτόχρονη διατήρηση της πολιτιστικής της ταυτότητας, αποδεικνύουν περίτρανα ότι η νεωτερικότητα και η μνήμη δεν είναι εξ ορισμού έννοιες αντιθετικές, που αναιρούν υποχρεωτικά η μία την άλλη, αλλά μπορούν να συνυπάρχουν αρμονικά σε όφελος του τελικού αποτελέσματος. Αυτή την αλήθεια επιδιώκει να ενσωματώσει σήμερα η έννοια της *βιώσιμης ανάπτυξης* στις αντιλήψεις και το σχεδιασμό της πόλης.

Ωστόσο, η συνύπαρξη αυτή δεν είναι αυτονόητη ούτε εύκολη. Αυτό επιχειρεί να καταδείξει η ανάλυση της εικόνας της Θεσσαλονίκης, όπως διαμορφώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω μιας σχεδόν «αυτόματης» διαδικασίας και μιας ατελούς και στρεβλωμένης αντίληψης εκσυγχρονισμού, η οποία διέπλεσε ένα τοπίο ρευστό όπου το νέο και το παλιό, η αλλαγή και η ιστορία, τελικά η νεωτερικότητα και η μνήμη βρέθηκαν συχνότερα σε θέσεις αντίπαλες παρά συμπληρωματι-

κές και συμβιωτικές. Ο ρόλος που έπαιξε η καθेमία και οι επιπτώσεις που είχαν αυτές στο σύγχρονο πρόσωπο της Θεσσαλονίκης, καθώς και το κατά πόσο η μνήμη ενσωματώθηκε στο σχεδιασμό του μέλλοντος της πόλης, θα φανεί στη συνέχεια.

1. Μια δύσκολη αφετηρία

Πόλη με μεγάλο ιστορικό βάθος, η σύγχρονη Θεσσαλονίκη είναι κατά βάση μοντέρνα, με αμφίσημη ταυτότητα – ένα ιδιαίτερο κράμα νέου και παλιού. Σε αντίθεση με άλλες πόλεις, των οποίων η προεξάρχουσα εικόνα παραμένει λίγο-πολύ αμετάβλητη στο χρόνο (όπως συμβαίνει στα ιστορικά κέντρα της Ρώμης, του Παρισιού, της Βιέννης κ.ά.), η Θεσσαλονίκη βρίσκεται τον τελευταίο αιώνα της ύπαρξής της σε μια κατάσταση διαρκούς μετασχηματισμού, όπου τίποτα δεν φαίνεται παγιωμένο και το αστικό τοπίο τελεί υπό συνεχή αλλαγή.

Η διαπιστωμένη αυτή τάση της πόλης να «χωνεύει» και να αποσυνθέτει τους πολεοδομικούς και αρχιτεκτονικούς νεωτερισμούς που επέφερε η ευρωπαϊκή πορεία της από το τέλος του 19ου αιώνα, παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη στα μεταπολεμικά χρόνια μέσα από μια διαδικασία αδύναμου δημόσιου ελέγχου και αυθαιρεσίας των ιδιωτικών επεμβάσεων, η οποία δεν άφησε μεγάλα περιθώρια για την ανάδυση της μνήμης, για την ανάδειξη της πλούσιας ιστορικής κληρονομιάς της.

Είναι αλήθεια ότι οι συνθήκες της αφετηρίας υπήρξαν ιδιαίτερα σκληρές και κρίσιμες για την πόλη. Η Θεσσαλονίκη λειτουργεί και σχεδιάζεται στα πρώτα είκοσι μεταπολεμικά χρόνια (1945-1965) ως επαρχιακό κέντρο και παραμεθόρια πόλη. «Μια μεγάλη “νεκρή” πόλη, μια κλειστή κοινωνία μ’ ένα πλήθος σιωπηλό, πυκνό και ανώνυμο, ... παρά τους 20.000 φοιτητές της, το σημαντικό λιμάνι της και την έξοχη γεωπολιτική της θέση... με 1 αίθουσα τέχνης, 1 μουσείο, 4 θέατρα, ελάχιστο πράσινο, ... που επέτρεψε στους εργολάβους να κατακρεουργήσουν την καλλιτεχνική, αρχαιολογική, λαϊκή και φυσική κληρονομιά της», έτσι την περιγράφει ο γάλλος πολεοδόμος Μισέλ ντε Σαμπλέ στην προμελέτη του για το Χωροταξικό Σχέδιο Θεσσαλονίκης το 1967.¹ Ενταγμένη στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο από το 1952 (όταν η Ελλάδα προσχωρεί ταυτό-

1. Michel de Sablet, *Thessalonique, centre de ville. Etude préliminaire*, Plan Directeur Thessalonique 1967, σσ. 8-9.

χρονα με την Τουρκία) καθίσταται αμέσως έδρα του ΝΑΤΟ και πεδίο αποβατικών επιδείξεων πεζοναυτών του βου Στόλου², ενώ διαθέτει ισχυρή παρουσία στρατού σε 30 στρατόπεδα (το 1961) μέσα στην πόλη και την άμεση περίμετρό της (με συνολική επιφάνεια 489,5 εκτάρια).³ Πόλη ψυχροπολεμική, στιγματίζεται με δύο πολιτικές δολοφονίες που σηματοδοτούν την αρχή και το τέλος της περιόδου: του φιλελεύθερου αμερικανού δημοσιογράφου Τζορτζ Πολκ το 1948 και του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη το 1963. Ομοιογενής και αμνήμων, έχει αντικαταστήσει τη μεσοπολεμική σύγκρουση γηγενών και προσφύγων με τον μετεμφυλιακό διχασμό εθνικοφρόνων και αριστερών, και εγκαταλείπει στη λήθη το βάρος του προηγούμενου κοσμοπολιτισμού της προς όφελος μιας εσωστρέφειας που την προσανατολίζει προς την Αθήνα και όχι προς τον φυσικό βαλκανικό περίγυρό της, σε μιαν ανούσια και ανέλπιδη αντιπαλότητα που διατηρεί ακόμη και σήμερα. Ο αστικός χώρος αντανakλά τη μεταβατική κατάσταση της πόλης: το πολεοδομικό σχέδιο του 1918 έχει υλοποιηθεί μόνο στα όρια της πυρκαυστης ζώνης, ενώ η υπόλοιπη πόλη θα διατηρήσει ακέραια την παλιά μορφή της για τουλάχιστον μια δεκαπενταετία ακόμη.

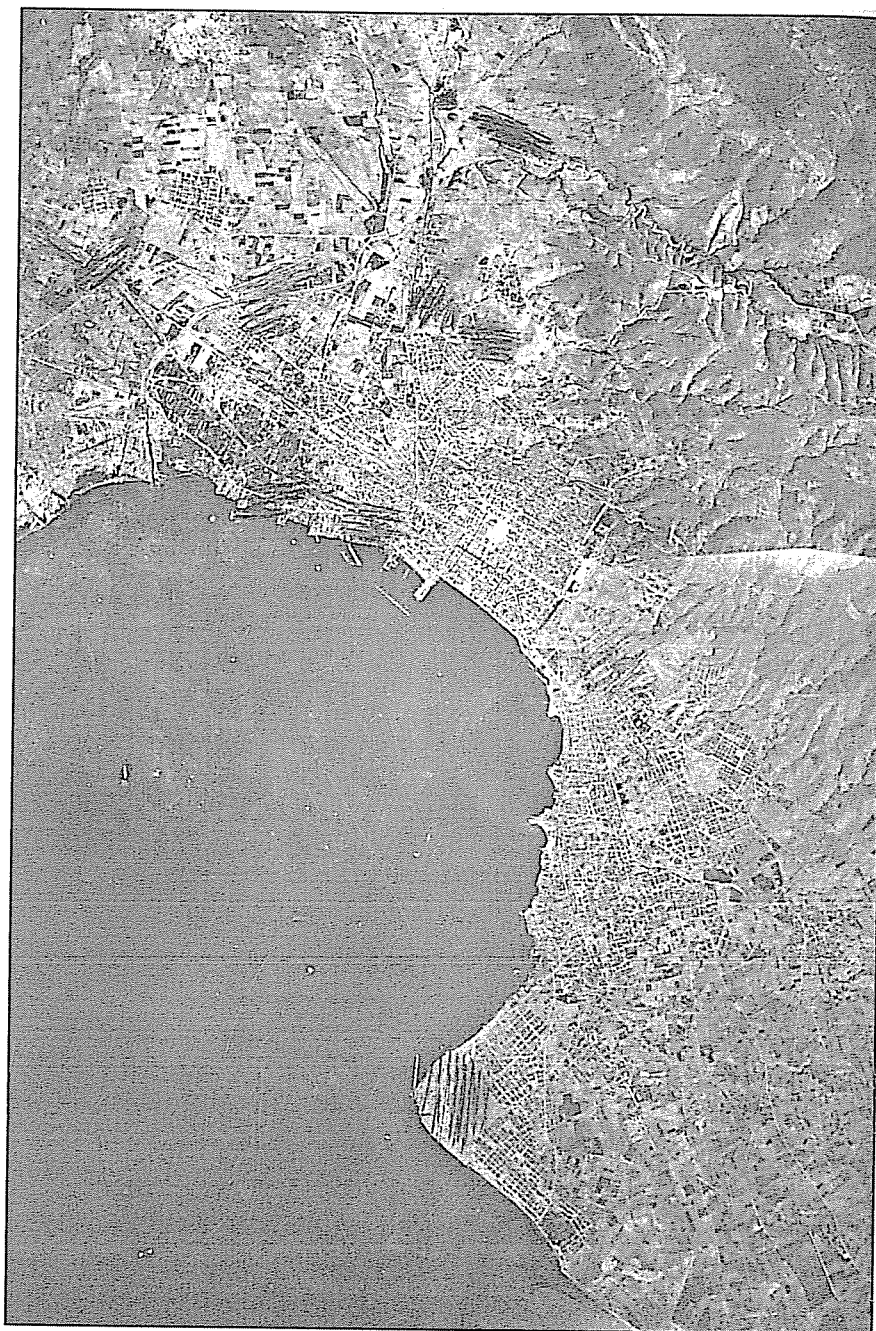
Το 1950, η απώλεια του «ανοιχτού» χαρακτήρα της κοσμοπολιτικής φάσης είναι πλέον οριστική, με κλειστά τα σύνορα της βαλκανικής ενδοχώρας, ενώ τα δύο πρόσφατα μεγάλα και ανοιχτά «τραύματα» δεν συζητούνται καν: η εξόντωση 45.000 εβραίων κατοίκων της στα στρατόπεδα συγκέντρωσης το 1943 (επανεκάμφαν μόνο 1.950, λιγότερο από 4%), και ο περιθωριοποιημένος αριστερός πληθυσμός και οι εκτός νόμου οργανώσεις του. Με συρρικνωμένη την οικονομία της μετά από τα τραγμένα πολεμικά και εμφυλιακά χρόνια, έχει παράλληλα χάσει την παλιά οικονομική της ελίτ (μεγάλο μέρος της οποίας αποτελούσαν εβραίοι), την οποία γρήγορα αλλά άδοξα θα αντικαταστήσει με την ταχέως ανερχόμενη ομάδα των εργολάβων.

Η λήθη είναι εξουθενωτική. Η αποδεκατισμένη και βασανισμένη εβραϊκή κοινότητα μοιάζει σαν να διαβιεί λάθρα στην πόλη της, ενώ εξακολουθεί να παρασιωπείται το πλιάτσικο των εγκαταλελειμμένων περιουσιών των μελών της στα χρόνια της Κατοχής. «Καμμία ένδειξις

2. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, φύλλα 3 Αυγούστου και 11 Οκτωβρίου 1952, και εφημερίδα *Μακεδονία*, 8 Μαρτίου 1955.

3. Ιωάννης Δ. Τριανταφυλλίδης, *Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης*, Περιληπτική έκθεση Α' Σταδίου, 1966, τχ. 25, σ. 249.

Εικόνα 4.1: Η Θεσσαλονίκη το 1945 σε αεροφωτογραφία της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού

δεν υπάρχει πια στη Θεσσαλονίκη ότι αποτέλεσε κάποτε το καταφύγιο για δεκάδες χιλιάδες Ισπανοεβραίων...» αναφέρει άρθρο που επιδιώκει την προβολή της Θεσσαλονίκης προς τους εν ΗΠΑ ομογενείς μέσω της εφημερίδας *Κήρυξ-Βήμα* το 1965.⁴ Θλιβερή διαπίστωση ή ενδόμυχη επιθυμία;

Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1965, για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων κυκλοφοριακών αναγκών, διαμορφώνεται από το δήμο ο πρώτος σύγχρονος χώρος στάθμευσης αυτοκινήτων στην πλατεία Ελευθερίας⁵, έναν τόπο φορτισμένο με τις μνήμες εξευτελισμού και μαρτυρίου των εβραίων της Θεσσαλονίκης λίγο πριν την «τελική λύση» (αλλά επίσης συνδεδεμένο με παλιότερα γεγονότα, όπως η διαδήλωση της επανάστασης των Νεότουρκων το 1908).

2. Η ραγδαία μεταμόρφωση

Στα χρόνια του 1950, η πόλη δέχεται απροετοίμαστη τεράστια κύματα εσωτερικής μετανάστευσης και αστυφιλίας που διογκώνουν τον πληθυσμό της και μεγεθύνουν τον αστικό χώρο. Με 300.880 κατοίκους το 1951 περνάει στους 378.444 το 1961, για να αυξηθεί σε 557.000 το 1971 (ένα εκπληκτικό ποσοστό αύξησης 46% στην εικοσαετία 1951-1971). Αντίστοιχα, η έκτασή της από 2.400 εκτάρια το 1951 φθάνει τα 3.000 εκτάρια το 1961 και τα 3.900 εκτάρια το 1971 (ποσοστό αύξησης 38,46% για το ίδιο διάστημα).⁶

Η μεταπολεμική οικονομική ανέχεια μαζί με την έντονη πίεση για στέγη, ωθούν στην άναρχη πολεοδομική ανάπτυξη με αποσπασματικές

4. Αναδημοσιεύεται στην εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 26 Σεπτεμβρίου 1965. Η έρευνα του Τύπου της περιόδου εντόπισε ελάχιστες αναφορές στην εβραϊκή κοινότητα, όπως το μνημόσυνο για τους εξοντωμένους στα κρεματόρια (*Μακεδονία*, 17 Μαρτίου 1953) ή η σειρά ανταποκρίσεων του Αβραάμ Μπεναρόγια από το Ισραήλ για την εξέλιξη της διαβίωσης εκεί (*Μακεδονία*, από 5 έως 23 Ιουλίου 1953).

5. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 25 Ιουνίου 1965. Το 1965, οι εφημερίδες επισημαίνουν όλο και συχνότερα το κυκλοφοριακό πρόβλημα της πόλης, που προκαλούν τα 24.000 αυτοκίνητα, 4.000 μοτοσυκλέτες, 4.200 μοτοποδήλατα, 14.000 ποδήλατα, 1.100 κάρα και 300 χειράμαξες – αν και φυσικά η σύγκριση με τις σημερινές του διαστάσεις μοιάζει αστεία. Βλ. εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 1 Δεκεμβρίου 1965.

6. Στοιχεία από τη *Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης*, ό.π., σ. 89.

και αυθαίρετες επεκτάσεις. Η αστική και περιαστική γη αναδύεται σε «Ελντοράντο» κερδοσκοπίας, τόσο για τους εργολάβους όσο και για τους κατοίκους, και το φυσικό τοπίο αλλάζει, καθώς ανοικτές εκτάσεις οικοπεδοποιούνται ταχύτατα και τα ρέματα που διασχίζουν την πόλη μπαζώνονται χωρίς κανέναν ενδοιασμό για να καταληφθούν από αυθαίρετα κτίσματα ή να «βολέψουν» εργοστάσια, δρόμους, εκκλησίες, γήπεδα και αθλητικά κέντρα και άλλα κοινωφελή κτίρια.⁷

Η πολεοδομική αυθαιρεσία φαίνεται να συνιστά πρακτική όλων των κοινωνικών στρωμάτων: Οι ανάγκες των λαϊκών στρωμάτων απορροφούνται σε αυθαίρετους οικισμούς (Μετέωρα, Πολίχνη, Εύοσμος)⁸ που θα νομιμοποιηθούν αργότερα, ενώ ιδιωτικές οικοπεδοποιήσεις περιαστικών αγρών δημιουργούν νέους συνοικισμούς που αργότερα θα ενταχθούν στο σχέδιο πόλης (όπως η χαρακτηριστική περίπτωση της Ηλιούπολης, που οικοδομείται στα μέσα της δεκαετίας 1950 σε ιδιωτική έκταση 450 εκταρίων, χωρίς δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης).⁹ Ακόμη, η μεσοαστική κατάληψη του λόφου του Πανοράματος, με αυθαίρετη κατασκευή συνοικισμού δίπλα στον πευκώνα, διενεργείται το 1965 με κανονικές μεν οικοδομικές άδειες αλλά με κατοπινή πολεοδομική νομιμοποίηση, στηριγμένη σε μια «ευρύτερη ερμηνεία» της σχετικής νομοθεσίας.¹⁰ Στη δεκαετία του 1950, επίσης, με τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου (σε αντάλλαγμα παραχώρησης γηπέδων του στρατού στην πόλη), ο Αυτόνομος Οικοδομικός Οργανισμός Αξιωματικών ανεγείρει δύο συγκροτήματα κατοικιών δίπλα στο Στρατηγείο και άλλα δύο σε στρατόπεδα ανατολικά και δυτικά της πόλης.¹¹

7. Από τα έξι ρέματα στην ανατολική και τα δύο στη δυτική πόλη σήμερα, δυστυχώς, σώζονται μόνο μικρά τμήματα. Γ. Μπλιώνης, *Τα ρέματα της Θεσσαλονίκης*. Έκδοση του Συνδέσμου Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης Μείζονος Θεσσαλονίκης, 1996.

8. Μόνο στον Εύοσμο, το εκτός σχεδίου τμήμα στεγάζει 18.000 κατοίκους. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 27 Δεκεμβρίου 1965.

9. Με τίτλο «Το θαύμα ενός συνοικισμού», ο Τύπος εκθειάζει την ιδιωτική αυθαιρεσία και ζητεί την ένταξή της στο σχέδιο πόλης. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 22 Μαρτίου 1965.

10. «Ένας ολόκληρος οικισμός ξεπηδά αυθαίρετα παρά το Πανόραμα», εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 18 Νοεμβρίου 1965.

11. «Το Πεδίον του Άρεως. Ένα επιχειρούμενο τερατούργημα», εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 21 Οκτωβρίου 1952, και Αθηνά Βιτοπούλου, «Αποθεματοποίηση γης και “ανακύκλωση” στρατιωτικών εκτάσεων», στο *Η πολεο-*

Ασήμαντη παραμένει η παροχή κοινωνικής στέγης, που περιλαμβάνει κυρίως τα τελευταία προγράμματα προσφυγικής αποκατάστασης το 1960 (όπως ο συνοικισμός Βότση)¹² και τα πρώτα προγράμματα του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας (που ιδρύθηκε μόλις το 1954), όπως οι συνοικισμοί του Φοίνικα (1962), της Νέας Κρήνης (1965) και του Αξιού, οι οποίοι υλοποιούνται μεταξύ 1962 και 1970.¹³

Η πόλη αντιμετωπίζει ένα τεράστιο έλλειμμα κατοικιών, αφού ακόμη και το 1961 το 20-30% των νοικοκυριών διαβιώνει σε συνθήκες συγκατοίκησης, ενώ γενικότερα οι ανέσεις των κατοικιών είναι προβληματικές.¹⁴ Η επίλυση του προβλήματος μέσω των μηχανισμών της αγοράς ωθεί στην εσπευσμένη και γενικευμένη υιοθέτηση του παλιότερα πρότυπου μοντέλου της πολυκατοικίας, που τώρα δεν έχει καμιά σχέση με το μεσοπολεμικό αστικό μέγαρο, αλλά απευθύνεται κυρίως στα μικροαστικά και λαϊκά στρώματα. Η μαζική εργολαβική πολυκατοικία υπήρξε ένας «στρεβλός» αλλά ιδιαίτερα ευπρόσδεκτος νεωτερισμός, που αποδείχθηκε ο ισχυρότερος μηχανισμός αστικής συμβίωσης σε μια περίοδο οικονομικής δυσπραγίας και κοινωνικοπολιτικής ρηγμάτωσης. Μόνο το 1964 ανεγείρονται στην πόλη 1.239 νέες οικοδομές (από τις οποίες οι 533 πολυώροφες) και 1.004 προσθήκες.¹⁵

δομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974, Πρακτικά του επιστημονικού συνεδρίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2000, σσ. 180-181.

12. Υλοποιούνται από το υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών για την αποκατάσταση παραπηγματούχων προσφύγων από τους συνοικισμούς Κιουτάχειας, Τριών Ιεραρχών, Άνω Τούμπας και Αγίας Φωτεινής. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 14 Φεβρουαρίου και 28 Οκτωβρίου 1960.

13. Περί το 1955 υλοποιείται στην Καλαμαριά το μικρό πρόγραμμα του ΟΗΕ (45 κατοικίες για πρόσφυγες των Ανατολικών χωρών) και λίγο αργότερα δημιουργείται, με το σύστημα των οικοδομικών συνεταιρισμών, η συνοικία «Κωνσταντινουπολίτικα» από ομογενείς που κατέφυγαν στην πόλη μετά τους διωγμούς που έγιναν στην Κωνσταντινούπολη το 1955.

14. Προβληματικές είναι και οι ανέσεις κατοικίας: μόλις 21,5 % των κατοικιών διαθέτουν λουτρό ή ντους, ενώ 60% υδρεύονται από βρύση εκτός κατοικίας. Στοιχεία της ΧΜΘ, ό.π., σσ. 112-114.

15. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 9 Ιανουαρίου 1965. Η καταγραφή της Στατιστικής Υπηρεσίας κατέδειξε ότι από τα 2.800.000 κτίσματα του 1972 σε όλο τον ελλαδικό χώρο (περίοδο της κορύφωσης της ανεξέλεγκτης δόμησης) τα 1.700.000 (ποσοστό 60,7%!) είχαν παραχθεί μεταξύ 1947 και 1972. ΕΣΥΕ, *Απογραφή οικοδομών - κτιρίων*, έτος 1990.

Η ταχύτατη διάδοση της πολυκατοικίας, ενισχυμένη από διαδοχικές αυξήσεις του συντελεστή δόμησης (το 1956 και το 1960, αλλά και το 1969 από τη Χούντα), πυκνώνει τους «ανύποπτους» ιστούς, επιτείνει τα προβλήματα ανεπάρκειας ή και ανυπαρξίας των δημοσίων χώρων, και οδηγεί στο σημερινό υπερ-συμπαγές αστικό τοπίο. Ήδη το 1961 τα επιτρεπόμενα ύψη των οικοδομών στο ιστορικό κέντρο είναι εξωφρενικά: 9 όροφοι (29,5 μ.) για την περιοχή από την παραλία μέχρι την Εγνατία, 8 όροφοι (26,5 μ. από την Εγνατία ως την οδό Φιλίππου και 7 όροφοι (22,5 μ.) για την περιοχή γύρω από τη Ροτόντα (της οποίας το ύψος είναι 29,8 μ.)!¹⁶ Η πολυκατοικία τροφοδοτεί μια νέα ανθηρή αγορά, στην οποία πρωταγωνιστούν οι εργολάβοι και οι οικοπεδούχοι, και δευτερευόντως οι μηχανικοί, στους οποίους ανατίθεται η τεχνική διαχείριση της αρχιτεκτονικής «απληστίας», που συνοδεύει έκτοτε την ανοικοδόμηση της πόλης.

Η αισθητή έλλειψη μηχανικών δεν ευθύνεται μόνο για την αδυναμία των πολεοδομικών υπηρεσιών να παρακολουθήσουν τους ξέφρενους ρυθμούς οικοδόμησης (το 1955 η Υπηρεσία του Σχεδίου Πόλεως λειτουργεί με 2 μηχανικούς και λίγους υπομηχανικούς)¹⁷, αλλά και για την ποιότητα των οικοδομών που παράγονται μαζικά. Μέχρι το 1955 και το 1956, οπότε ιδρύονται τα Τμήματα Πολιτικών Μηχανικών και Αρχιτεκτόνων στο ΑΠΘ, στην πόλη λειτουργεί μόνον η σχολή Υπομηχανικών, μία από τις 6 επαρχιακές σχολές που ιδρύθηκαν μεταξύ 1948 και 1950, στο πλαίσιο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης.¹⁸

Η πόλη μεταμορφώνεται με πρωτοφανείς ρυθμούς, από την ακόρεστη δραστηριότητα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και την κρατική συναντίληψη. Από το 1955 αναλαμβάνονται έργα οδοποιίας, διανοίξεων και διαπλατυνσεων στην περίμετρο της πυρκαϊούστου ζώνης και τις επεκτάσεις: διάνοιξη της οδού Τσιμισκή στη σύνδεση με την οδό Δωδεκανήσου, αλλά και προς τη ΧΑΝΘ (1966), διεύρυνση της οδού Αγίου Δημητρίου και

16. Επίσης 8 όροφοι ήταν το επιτρεπόμενο ύψος για την παραλιακή ζώνη μεταξύ νέας παραλίας και οδών Β. Γεωργίου και Β. Όλγας. Στοιχεία της ΧΜΘ, ό.π., σσ. 112-114.

17. Το ίδιο έτος, η αντίστοιχη Υπηρεσία της Αθήνας διαθέτει 120 μηχανικούς και αρκετούς υπομηχανικούς. Βλ. Εφημερίδα *Μακεδονία*, 12 Φεβρουαρίου 1955.

18. Οι άλλες 5 σχολές ιδρύθηκαν στο Βόλο, την Πάτρα, το Ηράκλειο, το Ληξούρι και τα Γιάννενα.

συνέχισή της εκτός ιστορικού πυρήνα ως την Τριανδρία (1960), διάνοιξη της οδού Ολυμπιάδος, εφαρμογή της ρυμοτομίας γύρω από τη Ροτόντα και τη ΔΕΘ, κ.ά.¹⁹ Συνδυάζονται με την εμφάνιση του ιδιωτικού αυτοκινήτου, η οποία εντείνεται ιδιαίτερα μετά το «ξήλωμα» των τραμ (που αρχίζει συμβολικά το 1953 από τη γραμμή της παλιάς παραλίας και γενικεύεται μέχρι το 1960), προοιωνίζοντας την κυκλοφοριακή συμφόρηση που έμελε να εξελιχθεί σήμερα σε «εφιάλτη» της πόλης.

Μέσα σ' αυτό τον πολεοδομικό και οικοδομικό ορμαγδό, καταγράφεται η στροφή της πόλης στη νεωτερικότητα, που υποστηρίζεται οικονομικά, στη δεκαετία 1950, από τη χρηματοδότηση του Σχεδίου Μάρσαλ «περί αναστηλώσεως της κατεστραμμένης Ευρώπης και αποτροπής του κομμουνιστικού κινδύνου» (ύψους 13 δισ. δολαρίων για 16 ευρωπαϊκές χώρες). Το ποσό που διατέθηκε στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1948-1953 ανερχόταν σε 6,6 εκατ. δρχ. (3,9% του ΑΕΕ) για τη δημιουργία έργων υποδομής (με σημαντικότερα την αποκατάσταση της διώρυγας της Κορίνθου, των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης, σιδηροδρομικών και οδικών δικτύων κ.λπ.), με την τεχνική βοήθεια της AMAG (Αμερικανική Αποστολή Βοήθειας στην Ελλάδα) και μηχανικών του αμερικανικού στρατού.²⁰

Ο Τύπος της εποχής προβάλλει πανηγυρικά την επίσκεψη του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή το 1960 και την υπόσχεσή του να αναμορφώσει τη Θεσσαλονίκη σε σύγχρονη μεγαλούπολη.²¹ Υπόσχεση που πραγματώνεται με την ανέγερση ενός σημαντικού αριθμού δημοσίων κτιρίων στην πόλη: η Λέσχη Φρουράς (1953), το Θέατρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (1952-1960), το Εθνικό (Καυτανζόγλειο) Στάδιο (1956-1960) και το Παλάι ντε Σπορ (1965), το Αρχαιολογικό μουσείο (1960-1962), το Κυβερνείο στο Καραμπουρνάκι (1958), οι τουριστι-

19. Οι εφημερίδες της εποχής 1955-1965 βρίθουν αναφορών για έργα οδοποιίας, διανοίξεων και διαπλατυνσεων.

20. Βέβαια, το μισό ποσό των ετών 1948-1950 δαπανήθηκε για τον «ανταρτοπόλεμο» και για τις ανάγκες αποκατάστασης που είχαν προκύψει, ενώ συνολικά μεγάλο μέρος διατέθηκε για την κάλυψη των τρεχουσών δαπανών του προϋπολογισμού. Βλ. Γιώργος Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2004. Για τα τεχνικά έργα της εποχής, βλ. επίσης Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, *80 χρόνια ΤΕΕ, οδοιπορικό στο χρόνο*, ΤΕΕ Νοέμβριος 2003, ειδικά το κεφάλαιο «Η περίοδος της ανασυγκρότησης», σσ. 50-61.

21. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 27 Μαρτίου 1960.

κές πλαζ Αγίας Τριάδας (1960) και Αρετσούς (1967), ο νέος αεροσταθμός (1965), ενώ το 1959 αρχίζει η επέκταση του λιμανιού (4ος προβλήτας) και το 1962 ιδρύεται η Βιομηχανική Περιοχή (100 εκτάρια, στη δυτική πλευρά της πόλης).²² Υποδομές και δημόσια κτίρια, αν και υλοποιούνται με αποσπασματικό τρόπο (χωρίς σχετική πολεοδομική μελέτη), εισάγουν στη Θεσσαλονίκη τη δημόσια αρχιτεκτονική του μοντερνισμού, που σήμερα πια (μαζί ορισμένα ιδιωτικά κτίρια της ίδιας εποχής) αποτελούν μέρος της κληρονομιάς της πόλης.

3. Η εφήμερη γοητεία του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού

Ωστόσο, μερικές φορές η αρχιτεκτονική αναδύθηκε με πιο ενεργητικό και οργανωμένο τρόπο για να αναπλάσει το πρόσωπο της πόλης, διαμορφώνοντας σε κεντρικά τμήματα τρία νεωτερικά αστικά τοπία που διακρίνονται ακόμη για την ιδιαίτερη ταυτότητά τους.

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, το δεύτερο και μεγαλύτερο σήμερα ΑΕΙ της χώρας (με 10 σχολές και 36 τμήματα), διαμορφώνεται ουσιαστικά μετά το 1950. Η Πολεοδομική Επιτροπή του πανεπιστημίου, με πρόεδρο τον καθηγητή Βασίλειο Κυριαζόπουλο, ανέλαβε το 1949 την αναμόρφωση των ακαδημαϊκών χαράξεων του ισχύοντος σχεδίου Εμπράγ (του 1929) για την πανεπιστημιούπολη (η οποία κάλυπτε επιφάνεια 25,6 εκταρίων, στο χώρο που καταλάμβανε ως τότε το αρχαίο εβραϊκό νεκροταφείο)²³, και υιοθέτησε μια λειτουργική διάταξη που οργανώνει τα κτίρια των σχολών σε ζώνες για τις θεωρητικές επιστήμες και τη διοίκηση, για τις θετικές και εφαρμοσμένες επιστήμες, και για τις σχολές υγείας και τις φοιτητικές εστίες. Ωστόσο, μέχρι το 1955 η πανεπιστημιούπολη παρέ-

22. Η Βιομηχανική Περιοχή της Θεσσαλονίκης ήταν η μεγαλύτερη από τις πέντε ΒΙ.ΠΕ. που ιδρύθηκαν το 1962 ταυτόχρονα στην Πάτρα, το Ηράκλειο, το Βόλο και την Καβάλα, με φορέα την ΕΤΒΑ.

23. Το αρχαίο εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, με έκταση 30 εκτάρια περίπου, καταλάμβανε το χώρο της σημερινής πανεπιστημιούπολης. Η απαλλοτρίωση της έκτασης ξεκίνησε το 1938, οπότε και παραχωρήθηκε στην Ισραηλιτική Κοινότητα ο χώρος για το νέο νεκροταφείο της στην περιοχή της Σταυρούπολης. Τα ταφικά μνημεία καταστράφηκαν από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής, λεηλατήθηκαν και διασκορπίστηκαν σ' ολόκληρη την πόλη.

μενε μια ερημική τοποθεσία διάσπαρτη με τις μαρμάρινες πλάκες του εβραϊκού νεκροταφείου, με δύο ρέματα να τη διασχίζουν ανατολικά και δυτικά, και με τις παράγκες του προσφυγικού συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής να καταλαμβάνουν περισσότερο από το ένα τρίτο του χώρου. Για την οριστικοποίηση του σχεδίου, το 1954 ανατέθηκε στον αρχιτέκτονα Ιωάννη Τριανταφυλλίδη η Γενική Πολεοδομική Μελέτη της πανεπιστημιούπολης.²⁴ Στα επόμενα χρόνια έγιναν διάφορες αλλαγές και συμπληρώσεις στο πολεοδομικό σχέδιο, παράλληλα με την ανοικοδόμηση των κτιρίων, και από το 1953 μέχρι το 1980 θεμελιώθηκαν και ολοκληρώθηκαν τα περισσότερα κτίρια των σχολών του Πανεπιστημίου.²⁵ Σήμερα, η πανεπιστημιούπολη, που καλύπτει επιφάνεια 43 εκταρίων και συγκεκριμένα έργα γνωστών αρχιτεκτόνων του μοντερνισμού (όπως οι Ν. Μητσάκης, Π. Καραντινός, Α. Λοΐζος, Κ. Παπαϊωάννου και Κ. Φινές), θα μπορούσε να είναι ένα εξαιρετικό «μουσείο» μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην πόλη, αν οι πρόσφατες οικοδομικές επεμβάσεις δεν είχαν αλλοιώσει την πρότυπη πολεοδομική και αρχιτεκτονική εικόνα του.

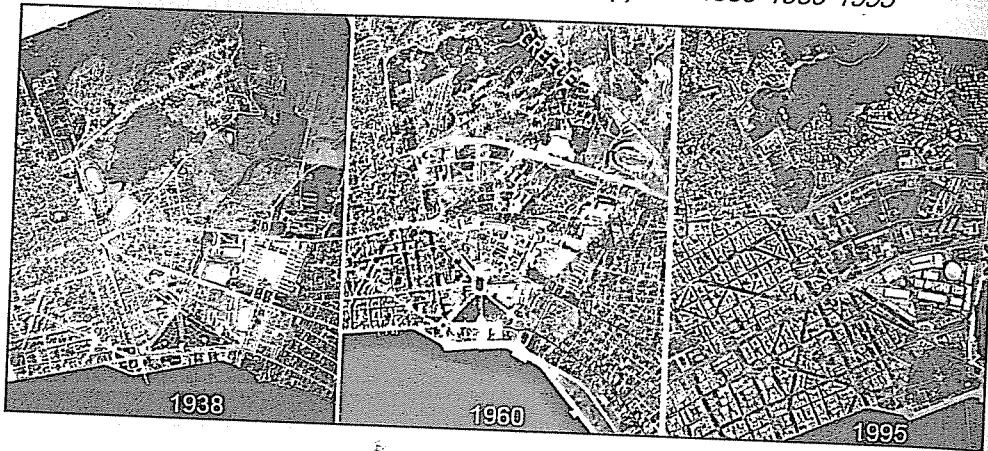
Δίπλα στο πανεπιστήμιο, η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης λειτουργεί μετά το 1950 σε τμήμα της σημερινής της έκτασης.²⁶ Η προσδοκώμενη ακτινοβολία της κινητοποιεί την αναβάθμιση των εγκαταστάσεών της και το 1955 εγκρίνεται το νέο ρυμοτομικό σχέδιο που ανατρέπει πλήρως το παλιό τοπίο. Οι υφιστάμενοι δρόμοι (παλιά λεωφόρος Στρατού και οδός Νοσοκομείων) καταργούνται και διανοίγονται οι σημερινές περιμετρικές οδοί (Αγγελάκη, Εγνατία, Τσιμισκή, Λ. Στρατού) καθώς και η εσωτερική λεωφόρος που οδηγεί από τα παραλιακά πάρκα στο πανεπιστήμιο. Ανακατανέμονται οι ιδιοκτησίες και οι χρήσεις τους: το προβλεπόμενο μουσείο (εκεί όπου σήμερα βρίσκεται η διοίκηση της ΔΕΘ) μετα-

24. Για την αναλυτική παρουσίαση της εξέλιξης της πανεπιστημιούπολης, βλ. στο Παρασκευάς Σαββαΐδης, Ανθimos Μπαντέλας, *Πανεπιστημίου Πόλις*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press – Αφοί Κυριακίδη, 2000.

25. Το 1965 θεμελιώνονται 15 πανεπιστημιακά κτίρια (μεταξύ των οποίων και η νέα πτέρυγα του Πειραματικού Σχολείου), ενώ είναι υπό ανέγερση το συγκρότημα της Βιβλιοθήκης και της Νομικής, καθώς και η Φοιτητική Λέσχη. Εφημερίδα *Μακεδονία*, 11 Απριλίου 1965.

26. Η ΔΕΘ λειτούργησε από την ίδρυσή της το 1926 έως το 1939 σε τμήμα του στρατοπέδου του Γ' Σώματος Στρατού (37,5 στρ.) πίσω από το σημερινό Βυζαντινολογικό μουσείο. Μεταφέρθηκε σε τμήμα της σημερινής της θέσης το 1940, αλλά τον επόμενο χρόνο διέκοψε τη λειτουργία της μέχρι το 1950.

Εικόνα 4.2: Η εξέλιξη των χώρων του ΑΠΘ και της ΔΕΘ 1938-1960-1995

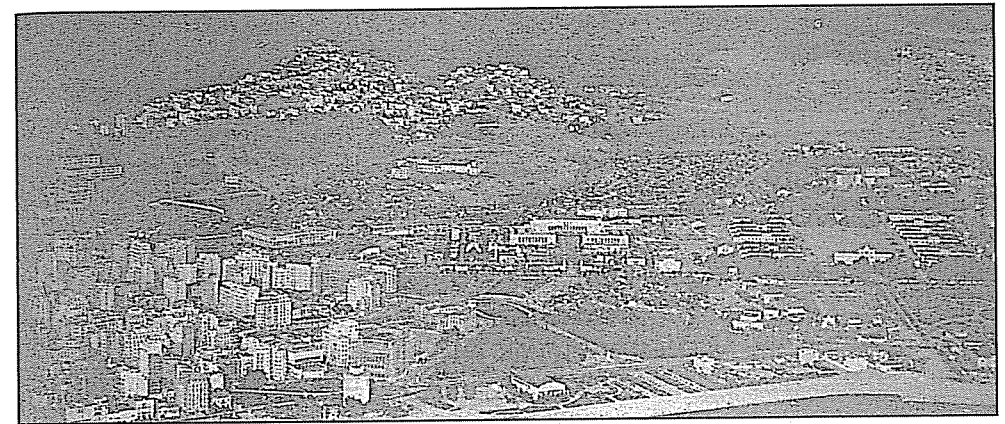
τίθεται στην πρώτη θέση της ΔΕΘ (του 1926), ορίζεται πάρκο στη θέση της κάτω Αγίας Φωτεινής (όπου σήμερα το Αρχαιολογικό μουσείο) και επί της οδού Αγγελάκη δημιουργούνται 3 νέα οικοδομικά τετράγωνα.²⁷ Το 1958 εγκρίνεται ποσό 5 εκατ. δρχ. για αποζημιώσεις των κατοίκων και απομάκρυνση των παραπηγμάτων της άνω Αγίας Φωτεινής (μέσα στον πανεπιστημιακό χώρο) και της κάτω Αγίας Φωτεινής (στη θέση όπου βρίσκονται σήμερα το Βελλίδειο συνεδριακό κέντρο και το Αρχαιολογικό μουσείο).²⁸ Η εφαρμογή της νέας ρυμοτομίας γίνεται παράλληλα με την ανοικοδόμηση των νέων περιπτέρων, τα οποία σχεδιάζουν, σε εντυπωσιακά μοντέρνο ύφος, γνωστοί αρχιτέκτονες (π.χ. τα περίπτερα Ματσάγγου από τον Κ. Φιλίππου το 1952, της Βαριάς βιομηχανίας από τον Δ. Τριποδάκη το 1955 ή της Εθνικής Τράπεζας από τον Ν. Βαλσαμάκη το 1960). Το 1961, η ΔΕΘ έχει πια αποκτήσει επιφάνεια 12,2 εκαταρίων, ενώ ο χαρακτηριστικός πύργος του ΟΤΕ ολοκληρώθηκε το 1970 σε σχέδια του αρχιτέκτονα Αλέξανδρου Αναστασιάδη.²⁹ Δυστυ-

27. Η εντυπωσιακή αναμόρφωση του χώρου προβάλλεται κατ' επανάληψη από τον Τύπο της εποχής. Βλ. π.χ. εφημερίδα *Μακεδονία*, 12 Φεβρουαρίου 1955.

28. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 30 Νοεμβρίου 1958.

29. Για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική της ΔΕΘ, βλ. Βασίλης Κολώνας, «Η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης ως χώρος σύγχρονης αρχιτεκτονικής δημιουργίας», στο *ΟΡΙΟΝ*, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Δ. Α. Φατούρο, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ, 1999, σσ. 75-87.

Εικόνα 4.3: Η περιοχή του ΑΠΘ και της ΔΕΘ το 1958

Πηγή: Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 18.11.1958.

χώς, μια ακατανόητη ταύτιση της εκθεσιακής αρχιτεκτονικής με το εφήμερο, μαζί με διαρκείς προσθήκες και ανακατασκευές, εξάλειψαν μέσα στις επόμενες δεκαετίες όλο σχεδόν το εντυπωσιακό αυτό αρχιτεκτονικό ρεπερτόριο.

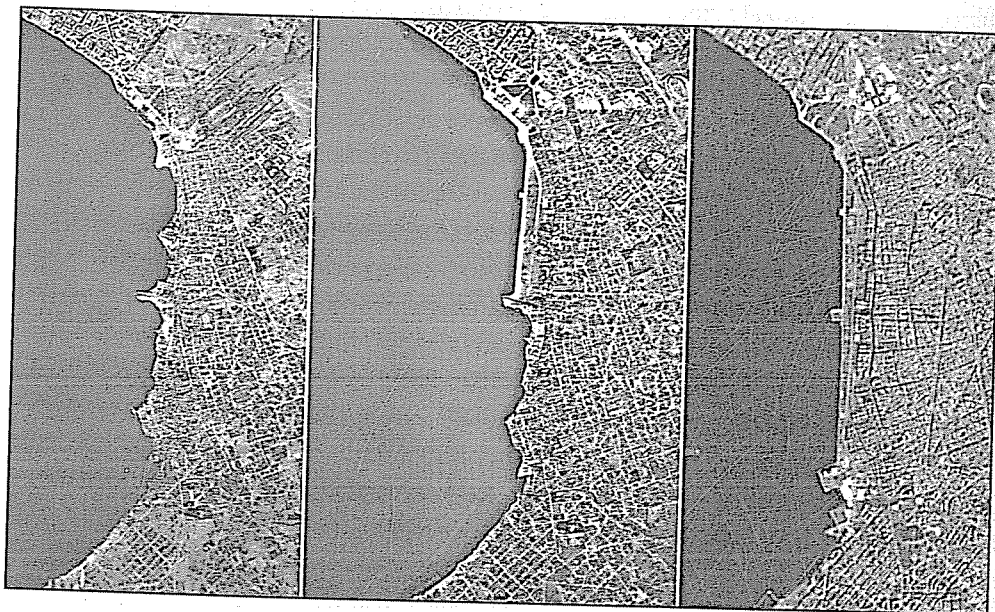
Τρίτο και ιδιαίτερα σημαντικό νεωτερικό πρόγραμμα αποτέλεσε η κατασκευή της *Νέας Παραλίας*, στη γραφική ανατολική ακτή, από το πάρκο του Λευκού Πύργου μέχρι την Καλαμαριά. Το 1953, στο πλαίσιο ανασυγκρότησης του Σχεδίου Μάρσαλ και της εξυπηρέτησης των τακτικών αναγκών του ΝΑΤΟ, το Λιμενικό Ταμείο (που είχε την κυριότητα της παράκτιας ζώνης) ξεκινάει την τεράστια επιχωμάτωση επιφάνειας 60 εκαταρίων, η οποία άλλαξε ριζικά την εικόνα της πόλης από τη θάλασσα, εξαφανίζοντας σταδιακά τις κοσμοπολίτικες επαύλεις και τα υπαίθρια καφενεία. Χωρίς προηγούμενο πολεοδομικό σχεδιασμό (αντίθετα μάλιστα το ισχύον σχέδιο του 1929 διατηρούσε λίγο-πολύ την παλιά ακτογραμμή εκσυγχρονισμένη με παραλιακό δρόμο – *corniche*)³⁰, η επέμβαση ολοκληρώνεται το 1973, δημιουργώντας την ευθύγραμμη προ-

30. Το γνωστό ευρωπαϊκό πρότυπο του παραλιακού δρόμου υιοθετείται ευρέως την ίδια περίοδο στο σχεδιασμό άλλων πόλεων, όπως στην Αλεξάνδρεια το 1921 από το σχέδιο του W. H. McLean ή στη Σύμωρη το 1924 από το σχέδιο των αδελφών R. και R. Danger.

κυμαία μήκους 2 χλμ. και πλάτους 30 μ., συμπληρωμένη από γραμμικό πάρκο.³¹ Τρία διακριτά σημεία απόβασης –ένα στο ξενοδοχείο Μακεδονία Παλλάς, δεύτερο στο Φάληρο και τρίτο στο Μέγαρο Μουσικής– θυμίζουν ως σήμερα τον αρχικό προορισμό τους ως χώρο απόβασης νατοϊκών στρατευμάτων σε περίπτωση κομμουνιστικής εισβολής, προορισμό που ευτυχώς δεν επιτέλεσαν. Αντίθετα, η νέα προκυμαία σύντομα εξελίχθηκε σε μείζονα ανοικτό χώρο και προσφιλή περίπατο των κατοίκων της πυκνοδομημένης ανατολικής περιοχής.

Το τεχνικό έργο συνοδεύτηκε από τη ριζική αναμόρφωση όλης της πολεοδομικής ζώνης, ανάμεσα στις λεωφόρους Βασιλέως Γεωργίου και Βασιλίσσης Όλγας και στη νέα παραλιακή λεωφόρο (σημερινή Μεγάλο Αλεξάνδρου). Το 1965, με τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου από το Δήμο Θεσσαλονίκης, χαράχθηκαν νέα οικοδομικά τετράγωνα στα οποία τακτοποιήθηκαν οι παλιές ιδιοκτησίες, ενώ τα νέα οικοπέδα που προέ-

Εικόνα 4.4: Η διαμόρφωση της Νέας Παραλίας 1945-1960-2004

31. Στοιχεία της Τεχνικής Υπηρεσίας του ΟΛΘ. Μέχρι το 1958 είχαν κατασκευαστεί τα πρώτα 1.200 μ. έως το γερμανικό προξενείο.

κυψαν από την επιχωμάτωση, κατά μήκος της παλιάς ακτογραμμής, εκπονήθηκαν σε δημοπρασίες.³² Ο ειδικός οικοδομικός κανονισμός εισήγαγε το μοντερνιστικό πρότυπο των πανταχόθεν ελεύθερων οικοδομικών μονάδων πάνω σε πιλοτή, μέσα σε ενοποιημένο κοινόχρηστο ροϊκό χώρο (που σήμερα κατέληξε να λειτουργεί ως πάρκινγκ των ενοίκων). Οι νέες οκτώροφες πολυτελείς οικοδομές διαμόρφωσαν ένα ιδιαίτερο αστικό μέτωπο, με άφθονους χώρους πρασίνου. Το 1960, ο δήμος μελετούσε τη δημοπράτηση του σχεδίου του γραμμικού πάρκου που είχε ετοιμάσει ο αρχιτέκτων Άγγελος Σιάγας.³³ Κατά παρέκκλιση κάθε απαγόρευσης για καταπάτηση του πρασίνου, ορθώθηκε στη δεκαετία του 1960 ο συμπαγής όγκος του ξενοδοχείου του ΤΑΠΟΤΕ (σήμερα γνωστού ως Μακεδονία Παλλάς).³⁴

Η νέα παραλία έγινε το σύμβολο του νέου μεσοαστικού τρόπου ζωής της πόλης, ένα τοπίο που συμβολίζει τη μετάβαση από την ανέχεια της Κατοχής στην ανερχόμενη περιφερειακή μεγαλούπολη, η οποία για πολλά χρόνια πρόκειται να συντηρηθεί κυρίως από την οικοδομική δραστηριότητα.

4. Η απρόσκλητη ανάδυση της μνήμης

Παρά τη σαφή στράτευση της στη νεωτερικότητα, η Θεσσαλονίκη των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων είναι μια πόλη συντηρητική, που όμως δεν συντηρεί τις μνήμες της.

Είναι γεγονός ότι ο ανασχεδιασμός της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά είχε ως συνέπεια την απάλειψη της ιστορικής πόλης και άρα την απαξίωση της ιστορικής μνήμης. Με δεδομένο ότι η υλοποίηση του σχεδίου του 1918 στα μη καμένα τμήματα του ιστορικού κέντρου παραπέμφθηκε για τα μεταπολεμικά χρόνια, η βασική επιλογή του σχεδίου υπέρ

32. Η τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου γίνεται το 1965, στο ολοκληρωμένο τμήμα του έργου από τον Λευκό Πύργο μέχρι το χείμαρρο της Μ. Μπότσαρη, και παράλληλα ξεκινούν οι εκπονήσεις των νέων οικοπέδων, συνολικής επιφάνειας 35.685 τ.μ. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 11 Ιουνίου 1965.

33. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 2 Μαρτίου 1960.

34. Η μελέτη έγινε από τον αρχιτέκτονα Κωνσταντίνο Δοξιάδη, και το 1960 άρχισαν οι εργασίες θεμελίωσης. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 13 Αυγούστου 1960.

της νεωτερικότητας και ο ακαδημαϊκός τρόπος ανάδειξης των επιλεγμένων μνημείων (αποκλειστικά των κλασικών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών – οθωμανικών) επηρέασε τη στάση των κατοίκων και των αρχών. Οι ρητορείες του 1950 και 1960 προμοδοτούν ανεπιφύλακτα την αλλαγή, τονίζουν το μακρινό «ένδοξο» παρελθόν και αποφεύγουν συστηματικά τις «ζοφερές και ανεπιθύμητες» μνήμες του πρόσφατου.

Η Θεσσαλονίκη μοιάζει να θέλει να «κλείσει» οριστικά το ταραχώδες κεφάλαιο του άμεσου παρελθόντος της (τουρκοκρατία, πυρκαγιά, πρόσφυγες, πόλεμος και εμφύλιος), αδιαφορώντας τελείως για τη διαφύλαξη της ιστορικής της συνέχειας. Άλλωστε, το ισχύον πλαίσιο προστασίας των υλικών τεκμηρίων της – των κτισμάτων και μνημείων – το διευκολύνει. Αν για τα απώτερα έργα του παρελθόντος υπάρχει πλαίσιο προστασίας από το 1834, τα νεότερα κτίρια και μνημεία (μεταγενέστερα του 1830) προστατεύονται για πρώτη φορά μόλις το 1950, αν και η εμπράγματη προστασία θα αργήσει για δύο ακόμη δεκαετίες.³⁵

Σήμερα, βέβαια, είναι ευρέως αποδεκτό ότι η Θεσσαλονίκη αποτελεί εξαιρετικό δείγμα του φαινομένου της «στρωματογραφίας», δηλαδή της ύπαρξης πολλαπλών σπαραγμάτων ιστορικών αστικών μορφών μέσα σε μια ενιαία αναγνωρίσιμη μορφή, που ξεχειλίζει από συμβολικές αναφορές. Όμως, παρά τη μόνιμη και προσφιλή ρητορική για το πλούσιο παρελθόν της πόλης, η αναγνώριση και προστασία του δεν υπήρξε καθόλου αυτονόητη ούτε εύκολη.

Αν στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα η ιστορική μορφή της πόλης σώθηκε από έκτακτες φυσικές καταστροφές (με την πυρκαγιά 1917), στα μεταπολεμικά χρόνια υφίσταται νέα μεγάλη καταστροφή με πιο έντονο ρυθμό. Η ραγδαία οικιστική επέκταση και η άναρχη ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης εξαφάνισε τα εναπομείναντα ίχνη των παλιότερων μορφών του χώρου και εναγκαλίστηκε θανάσιμα τα μνημεία περικλείοντάς τα μέσα σε μια πυκνή και συνήθως άμορφη κτιριακή μάζα. Από το πλή-

35. Ο πρώτος νόμος για την προστασία των αρχαιοτήτων θεσπίζεται το 1834 και συμπληρώνεται το 1932 με το νόμο 5351 «Περί Αρχαιοτήτων», ο οποίος καλύπτει τα έργα όλης της μακράς διάρκειας μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1830). Μόλις το 1950 τα μεταγενέστερα του 1830 μνημεία και κτίρια θεωρούνται άξια προστασίας με την αποσπασματική ρύθμιση του νόμου 1469/1950 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830». Στην πράξη, όμως, μαζικές κηρύξεις νεότερων (πάνω από 1.000) έχουμε στη δεκαετία 1970-80.

θος των σωστικών ανασκαφών που οι αρμόδιες υπηρεσίες διενεργούν την εποχή αυτή στο κέντρο της πόλης λιγοστά ευρήματα βλέπουν το φως, καθώς κατά κανόνα επιλέγεται η κατάχωσή τους υπέρ της οικοδόμησης πολυκατοικιών (πέραν των όσων «θάβονται» εν κρυπτώ), πρακτική που συνεχίζεται μέχρι σήμερα.³⁶ Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει η Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ευτυχία Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, η μεταπολεμική Θεσσαλονίκη βιώνει ένα ιδιότυπο και αυτόβουλο *damnatio memoriae*, ανάλογο με τη γνωστή κατά την αρχαιότητα ισοπέδωση του ιστορικού προσώπου μιας πόλης από τον κατακτητή ως κορυφαία πράξη τιμωρίας.³⁷ Σε ανάλογο πνεύμα, ο καθηγητής Γιώργος Λάββας χαρακτήρισε τα χρόνια αυτά ως τη σκοτεινότερη για την πολιτιστική μνήμη περίοδο στην ελληνική ιστορία, κατά την οποία συντελέστηκε μια άνευ προηγουμένου καταστροφή και σχεδόν εξαφάνιση της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσα από την αλόγιστη, απρογραμματίστη και πρωτόγνωρα κερδοσκοπική οικοδομική δραστηριότητα.³⁸

Πού βρίσκεται, λοιπόν, η κουλτούρα της μνήμης και η αίσθηση της ιστορικής συνέχειας; Ανατρέχοντας στον τοπικό Τύπο της πιο πυκνής σε μεταβολές δεκαετίας 1955-1965, προξενεί κατάπληξη η ανενδοίαστη και ενθουσιώδης αποδοχή της αλλαγής μιας παλαιάς πόλης που σαρώνεται, ενός περιβάλλοντος ζωής που χάνεται: «*Η καταπληκτικά γοργή μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης... είναι απόδειξη του γεγονότος ότι η αρχαιοτάτη και ιστορικοτάτη "Νύμφη του Θερμαϊκού"* διατηρεί την πο-

36. Όπως φαίνεται από τη χαρτογράφηση των καταχωμένων αρχαιοτήτων στο τμήμα της πόλης μεταξύ των οδών Αγίας Σοφίας και Εθνικής Αμύνης, που δημοσίευσε ο Γιώργος Βελένης με αφορμή την πρότασή του για την ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου-σταδίου της Θεσσαλονίκης. Βλ. Γ. Βελένης κ.ά., «Πρόταση ανάδειξης αρχαίου θεάτρου-σταδίου Θεσσαλονίκης», στο *Κατάλογος έκθεσης μελετών εφαρμογών για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς*, ΤΕΕ, ΤΚ-Μ, 1994, σ. 16.

37. Ευτυχία Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, «Τα μνημεία και ο θανάσιμος εναγκαλισμός τους από τη σύγχρονη πόλη», στο Πελαγία Αστρινίδου, Γιώργος Σημαιοφορίδης, (επιμ.), *Η «άγνωστη» πόλη. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη*, Untimely Books, Αθήνα 1997, σ. 6.

38. Γιώργος Λάββας, «Η προστασία των νεώτερων αρχιτεκτονικών μνημείων της Θεσσαλονίκης. Σύντομο χρονικό μιας τρικυμισμένης περιόδου», στο Λόης Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου. Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997*, Αθήνα: Λιβάνης, 2001, σ. 50.

λύτιμη ικανότητά της να αξιοποιή, να “αποκερδαίνη” τα οφέλη εκ της προσαρμοστικότητάς της». ³⁹ Σκόρπιες και λιγοστές είναι οι διαμαρτυρίες για τη ριζική μεταμόρφωση του ιστορικού κέντρου και γίνονται κυρίως στο όνομα της γραφικότητας –και όχι της ιστορίας και του τόπου της– από ανθρώπους των γραμμάτων όπως ο ποιητής Ντίνος Χριστιανόπουλος (*Κατατρέχουν τη γραφικότητα*) ⁴⁰ ή δημοσιογράφους όπως ο Γεώργιος Κίτσος (*Εν ονόματι ενός κακώς ερμηνευμένου εκσυγχρονισμού, η Θεσσαλονίκη χάνει καθημερινά το χρώμα της. Αλύπητα η σκαπάνη εξαφανίζει γραφικότητες και ομορφιές που θα μπορούσαν να αποτελούν ένα ωραίο τουριστικό ενδιαφέρον για τους ξένους*). ⁴¹ Περί το 1965 ο πρύτανης Νικόλαος Ασπιώτης διαμαρτύρεται για τις ογκώδεις πολυκατοικίες που παρεμποδίζουν τη θέα της Ροτόντας από το Πανεπιστήμιο, και ο Μανόλης Ανδρόνικος εξανίσταται για την «εξαφάνιση» των βυζαντινών μνημείων μέσα στη συμπαγή μάζα των πολυκατοικιών. ⁴²

Η σύγχρονη πόλη αποστρέφεται την παλιά, με την οποία συνυπάρχει σε μια κατάσταση όπου αγνοεί η μία την άλλη. Η ιστορική μνήμη έρχεται απρόσκλητη αν όχι και ανεπιθύμητη, ως δυσάρεστη παρενέργεια των επιδιώξεων της νεωτερικότητας, όπως θα δούμε αμέσως για τους δύο μείζονες αρχαιολογικούς τόπους, τη Ρωμαϊκή Αγορά και το Ανακτορικό Συγκρότημα του Γαλερίου, που σήμερα αποτελούν μοναδικά υπαίθρια μουσεία στην καρδιά της πόλης.

39. Από το πολύ χαρακτηριστικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελληνικός Βορράς*, 16 Νοεμβρίου 1958, που εξυμνεί την ταχύτατη μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης και εγκωμιάζει την οικοδομική δραστηριότητα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και την κυβερνητική πολιτική.

40. Τίτλος ποιήματος, στη συλλογή *Ο αλλήθωρος*, 1958, σ. 117. «Κατατρέχουν τη γραφικότητα/Ήρθαν κύριοι με τσάντες και μεζούρες/μέτρησαν το οικόπεδο, άνοιξαν χαρτιά/οι εργάτες έδωξαν τα περισσότερα/ξήλωσαν το χαγιάτι, έριξαν το σπίτι/σβήσαν ασβέστη μες στον κήπο/φέραν τσιμέντο, στήσαν σκαλωσιές/θα κτίσουν κι άλλη πολυκατοικία. ...»

41. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 10 Νοεμβρίου 1965. Σε ανάλογο πνεύμα κινείται και το άρθρο «Ακαθοδήγητος οικοδομικός οργανισμός καταστρέφει το ύψος της πόλεως. Το κύκνειο άσμα της παλαιάς Θεσσαλονίκης», στην εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 24 Δεκεμβρίου 1965.

42. Άρθρο με τίτλο «Η Ροτόντα κινδυνεύει να “ταφεί” από τον όγκο πολυκατοικιών», εφημερίδα *Μακεδονία*, 26 Φεβρουαρίου 1965.

Εικόνα 4.5: Η Ρωμαϊκή Αγορά και το Γαλεριανό συγκρότημα

Η αποκάλυψη της Ρωμαϊκής Αγοράς, διοικητικού και οικονομικού κέντρου της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης του 2ου μ.Χ. αιώνα, ξεκίνησε το 1962, όταν άρχισαν οι εκσκαφές στο ανατολικό τμήμα του χώρου και αποκαλύφθηκαν τα πρώτα έδρανα του ωδείου, καθώς και τα δύο από τα τρία αγάλματα των μουσών. Ωστόσο, η διαδικασία της αποκάλυψης δεν υπήρξε καθόλου απρόσκοπτη, η αντιπαράθεση ήταν σφοδρή και η διάσωση της Αγοράς αποδείχθηκε ότι δεν ήταν αυτονόητη. Ως γνωστό, ο χώρος αυτός προοριζόταν από το εγκεκριμένο σχέδιο του 1918 για τη δημιουργία του διοικητικού κέντρου της πόλης, αλλά η υλοποίησή του σκόνταφε μέχρι τότε σε οικονομικούς λόγους. Ήδη το 1958 καταγράφεται η πρώτη διαμάχη ανάμεσα στο υπουργείο Δικαιοσύνης, που ζητά την κατεδάφιση του οθωμανικού λουτρού «Μπέη χαμάμ» προκειμένου «να επεκταθή το ανεγερθησόμενο Δικαστικό Μέγαρο ή να διαμορφωθεί ο χώρος εις πρασιά», και στην Αρχαιολογική Υπηρεσία του υπουργείου

Παιδείας, που επιμένει στη διατήρηση του μνημείου.⁴³ Η διαμάχη λύνεται, τελικά, υπέρ του λουτρού, όμως η απαξιώτικη στάση τόσο της κοινωνικής ελίτ όσο και των απλών κατοίκων δεν περιορίζεται μόνο στα τουρκικά μνημεία.

Λίγα χρόνια μετά, κι ενώ οι ανασκαφές έχουν πια ξεκινήσει, στις 27 Οκτωβρίου του 1965, ο πρωθυπουργός Στ. Στεφανόπουλος, σε λαμπρή τελετή, παρουσία των τοπικών αρχών, θεμελιώνει επιτόπου το Δικαστικό Μέγαρο με τις ευλογίες του Δικηγορικού Συλλόγου και του προέδρου του, ο οποίος τονίζει στην ομιλία του: «...οιονδήποτε αρχαιολογικών στοιχείων που ήθελε ευρεθή κατά τας ανασκαφάς εντός του χώρου του μεγάρου, πρέπει να απομακρυνθή χωρίς καλυσιεργείαν διότι είναι απαραίδεκτον να θυσιασθεί ένα μνημειώδες έργο, το οποίον θα τιμά την δημιουργικότητα και τον πολιτισμό του σημερινού ελληνικού κράτους, διά να παραμείνει ο χώρος αυτός εις την κατάστασιν που ευρίσκεται σήμερα, προς ικανοποίησιν της αρχαιολογικής αυταρεσκείας».⁴⁴ Με το δρόμο να θεωρείται ακόμη ανοικτός για την οικοδόμηση των διοικητικών κτιρίων, ανακοινώνεται μετά από ένα μήνα η απόφαση για ανέγερση επιτόπου και του Ταχυδρομικού Μεγάρου, στη θέση που προοριζόταν για το Δημαρχείο (το οποίο πλέον υπάρχει η πρόθεση να ανεγερθεί σε έκταση του Γ' Σώματος Στρατού, όπου κατασκευάζεται μόλις σήμερα!).⁴⁵

Η μοίρα του Δικαστικού Μεγάρου αποδείχθηκε παράδοξα συνδεδεμένη με την καταπάτηση αρχαιοτήτων. Τελικά, κατασκευάστηκε το 1975 και εδράστηκε απροκάλυπτα σε τμήμα του περιβόλου του Τοπ Χανέ (στη βορειοδυτική γωνία του τείχους της πόλης), ακολουθώντας το παράδειγμα των δύο προσηγηθέντων κτιρίων, του ΙΚΑ και του ΟΤΕ, σ' ένα χώρο που το σχέδιο του 1918 προόριζε για πάρκο ανάδειξης της μεσαιωνικής οχύρωσης.

Γενικά, περίοικοι και επώνυμοι πολίτες αλλά και ιθύνοντες αντιδρούν στη συνέχιση των ανασκαφών τόσο στη Ρωμαϊκή Αγορά όσο και στο Γαλεριανό Συγκρότημα, το μείζον διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της

43. Άρθρο με τίτλο «Το Μπέη-χαμάμ τονίζει τον... τουρκικόν χαρακτήρα της μακεδονικής πρωτεύουσας. Με το εξωφρενικόν αυτό επιχείρημα, υπεστηρίχθη η ανάγκη να διατηρηθούν τα λουτρά, επί ζημιά του υπό ανέγερσιν δικαστικού μεγάρου Θεσσαλονίκης!». Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 21 Οκτωβρίου 1958.

44. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 27 Οκτωβρίου 1965.

45. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 29 Δεκεμβρίου 1965.

Ρωμαϊκής Τετραρχίας (κτισμένο περίπου το 300 μ.Χ.), στην πλατεία Ναυαρίνου, εκεί όπου το σχέδιο του 1918 προέβλεπε τη δημιουργία πλατείας με αγορές. Οι ανασκαφές ξεκίνησαν το 1939 για να διακοπούν αμέσως λόγω του πολέμου. Ξανάρχισαν το 1950 αποκαλύπτοντας τμήματα του ανακτορικού συγκροτήματος και συνεχίστηκαν και στη δεκαετία 1960.⁴⁶ Το 1965, όταν η πλατεία έχει πια περιστοιχιστεί με οκταώροφες πολυκατοικίες (που είναι γνωστό ότι θεμελιώθηκαν πάνω σε αρχαία!), οι κάτοικοί τους ζητούν επιτακτικά τη διαμόρφωση της πλατείας αντί της συνέχισης των ανασκαφών: «να ισοπεδωθή ο χώρος της πλατείας... να ανοίξη, να διαρρυθμισθή καταλλήλως, να αποκτήση πράσινα παρτέρια, να χαρούμε λίγη δροσιά. Να αντικρίσουμε λίγη ασφάλτον, λίγο πολιτισμόν στην πλατεία μας, που είναι από τις πιο παραμελημένες της Θεσσαλονίκης».⁴⁷

Στη γνώση και τη μαχητικότητα των αρχαιολόγων –όπως οι έφοροι Φώτης Πέτσας και Χαράλαμπος Μακαρόνας, αλλά και οι καθηγητές Γεώργιος Μπακαλάκης και Στυλιανός Πελεκανίδης– οφείλει η πόλη τη διάσωση των δύο μεγάλων ρωμαϊκών αρχαιολογικών τόπων της. Ο καθηγητής αρχαιολογίας του ΑΠΘ Μανόλης Ανδρόνικος είναι κατηγορηματικός και απερίφραστος σε δηλώσεις του στον Τύπο της εποχής: «Τα ερείπια της πλατείας Ναυαρίνου είναι εξαιρετικής σημασίας. Λυπούμαι γιατί βρέθηκαν άνθρωποι μορφωμένοι που ζήτησαν την καταστροφή τους και τον εξωραϊσμό της πλατείας. Μπορώ να τους πληροφορήσω ότι δεν πρόκειται να καταστραφούν με κανένα τρόπο γιατί μια τέτοια ενέργεια θα σήμαινε ότι είμαστε βάνδαλοι και ανάξιοι να φυλάξουμε μια πολύτιμη κληρονομιά.» ... και συνεχίζει παρακάτω για την πλατεία Δικαστηρίων: «Λυπούμαι που θα δυσαρεστήσω αγαπητούς φίλους, αλλά νομίζω ότι θα έπρεπε να αποτραπεί η ανέγερση του Δικαστικού Μεγάρου σ' αυτή τη θέση. ... Σε οποιοδήποτε κράτος του κόσμου –και δεν προσθέτω το επίθετο ευρωπαϊκό– θα έκαναν κάθε θυσία για να κρατήσουν και να αναδείξουν τέτοια μνημεία ...».⁴⁸

46. Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, *Θεσσαλονίκη, νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2001, σσ. 163-165.

47. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 6 Απριλίου 1965. Το ψήφισμα της γενικής συνέλευσης των περιοίκων της πλατείας Ναυαρίνου, που απειλούν με αγωγές ώστε «να πάψει η περιοχή να εμφανίζει όψη βομβαρδισμένου τμήματος πόλεως», επανέρχεται διαρκώς στον τοπικό Τύπο. Βλ. επίσης *Ελληνικός Βορράς*, 5 Οκτωβρίου 1965.

48. Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, 21 Νοεμβρίου 1965. Εκτενές άρθρο με

5. Οι επιδιώξεις της νεωτερικότητας για συνολική ρύθμιση της πόλης

Για ένα πολύ σύντομο διάστημα, στη δεκαετία του 1960, και πριν παραιτηθεί ολοσχερώς από τον έλεγχο της αύξησής της, η Θεσσαλονίκη διεκδίκησε τη φυσιογνωμία μιας σύγχρονης και δυναμικής περιφερειακής μητρόπολης. Κορύφωση της μεταπολεμικής νεωτερικότητας, η Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης ανατίθεται από το υπουργείο Δημοσίων Έργων στον καθηγητή του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ, Ιωάννη Τριανταφυλλίδη, το 1965, μέσα στο γενικότερο κλίμα της αναπτυξιακής αισιοδοξίας και του πολεοδομικού θετικισμού που επιδιώκει να θέσει τους αστικούς χώρους σε μια μακρόπνη διαδικασία προγραμματισμού.⁴⁹ Η σύνταξη ενός νέου σχεδίου με τη ΧΜΘ γίνεται 47 χρόνια μετά το σχέδιο του 1918 και με μόνες ενδιάμεσες παρεμβάσεις τον μεγάλο αριθμό των αποσπασματικών ρυμοτομικών διαταγμάτων σε μια εκρηκτική αστική πραγματικότητα. Αποτέλεσε μία από τις 27 ρυθμιστικές μελέτες που εκπονήθηκαν πανελληνίως μεταξύ 1963 και 1970, η μόνη τόσο ενδεδεχής με 66 τόμους και πλήρη ανάλυση των πολεοδομικών παραμέτρων.⁵⁰

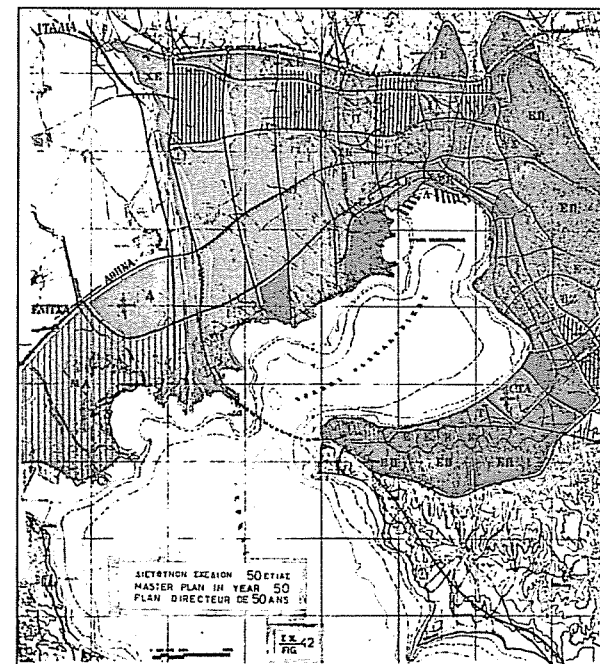
Η πρόταση του Διευθύνοντος Σχεδίου προβλέπει ένα ενιαίο οικιστικό συγκρότημα με συνεκτικό αστικό χώρο που απλώνεται με μορφή δα-

τίτλο «Οι αρχαιολόγοι επισημαίνουν: Να μείνει ως έχει σήμερα η πλατεία Ναυαρίνου, να μη γίνει Δικαστικό Μέγαρο στην Αριστοτέλους! Η ανάγκη διασώσεως πολυτίμων αρχαιολογικών θησαυρών της Θεσσαλονίκης».

49. Η ανάγκη για συνολική ρύθμιση της πόλης επισημαίνεται από τον Ιωάννη Δ. Τριανταφυλλίδη σε προηγούμενες μελέτες του 1960-1962, οι οποίες εξετάζουν τις αναπτυξιακές προϋποθέσεις της πόλης και θέτουν ουσιαστικά τις κατευθύνσεις της μελέτης που θα ακολουθήσει μετά από 3 χρόνια. Πρόκειται για τις μελέτες *Πολεοδομική εξέλιξις της Θεσσαλονίκης* (1960), *Συμβολή στη μελέτη του οικιστικού προγράμματος και του πολεοδομικού σχεδίου της ευρύτερης Θεσσαλονίκης* (1961) και *Προκαταρκτικό Διευθύνον Σχέδιο και Πρόγραμμα* (1962).

50. Από το 1963 και μέχρι το 1970 εκπονούνται 11 χωροταξικές μελέτες γεωγραφικών διαμερισμάτων και 27 ρυθμιστικά σχέδια, ενώ ανατίθενται επίσης 19 μελέτες τουριστικής ανάπτυξης. Η δραστηριότητα συνεχίζεται και μέχρι το 1973, με άλλες 14 ρυθμιστικές μελέτες, σημαντικότερη από τις οποίες είναι χωροταξική μελέτη της Αθήνας (1972), που ανατίθεται στον Κωνσταντίνο Δοξιάδη ταυτόχρονα με το χωροταξικό σχέδιο της χώρας.

Εικόνα 4.6: ΧΜΘ – ρυθμιστικό σχέδιο 50ετίας

κτυλίου από τον Αξιό μέχρι το Μεγάλο Έμβολο, με διαδοχικές επεκτάσεις για τα 10, 25 και 50 χρόνια. Η σύνθεση διέπεται από τις πιο προωθημένες αρχές της πολεοδομίας του Μοντέρνου Κινήματος: τη διάκριση των βασικών λειτουργιών κατοικίας, εργασίας και αναψυχής με διαχωρισμό των χρήσεων γης σε λειτουργικές περιοχές του οικιστικού ιστού, την ιεραρχημένη οργάνωση των περιοχών κατοικίας (σε 5 διαμερίσματα με τομείς, κοινότητες και γειτονιές, με χαμηλούς συντελεστές δόμησης – 1,5 μέσος ΣΔ στο σύνολο της πόλης) και την αντίστοιχη κλιμάκωση των κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων, τη στρατηγική διάταξη των ειδικών χρήσεων (πανεπιστημιακές μονάδες, αθλητικά συγκροτήματα, βιομηχανικές ζώνες, εμπορικά κέντρα, διοικητικά, πολιτιστικά και κοινωνικά κέντρα κ.λπ.), και τον ελεύθερο ροϊκό χώρο που περιβάλλει τις εγκαταστάσεις. Η διάταξη αυτή υποστηρίζεται από ένα σαφές εξωτερικό οδικό δίκτυο και προσδιορίζεται από τη φυσική τοπογραφία, ενώ η ζώνη αναψυχής προσανατολίζεται σαφώς προς τη θάλασσα αποτελώντας την επαφή της με την κατοικία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σταθερή διάθεση της μελέτης για την εικόνα της πόλης, με έναν αρκετά ασυνή-

θιστο συνδυασμό πολεοδομικών προγραμματικών ρυθμίσεων και προτάσεων αστικού σχεδιασμού.

Η ΧΜΘ ολοκληρώθηκε το 1970, όμως δεν απέκτησε ποτέ θεσμική υπόσταση, όπως όλα σχεδόν τα ρυθμιστικά σχέδια της περιόδου. Κύριος λόγος η αδυναμία της πολιτείας να ανατρέψει το υπάρχον καθεστώς άσκησης της πολεοδομίας, αλλά και το γεγονός ότι η δυναμική των αναπτυξιακών προϋποθέσεων, πάνω στην οποία βασίστηκε η ρύθμιση της πόλης, δεν εκδηλώθηκε παρά μετά το 1990. Εντούτοις επηρέασε αποφασιστικά την αντίληψη για τον πολεοδομικό σχεδιασμό της Θεσσαλονίκης, καθώς και ορισμένες αποσπασματικές αποφάσεις για τα επόμενα 20 χρόνια, ουσιαστικά μέχρις ότου ιδρυθεί ο Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης το 1985, χωρίς βέβαια να καταφέρει να θέσει σε ορθολογική βάση τον περιστασιακό τρόπο ανάπτυξης της πόλης. Σήμερα, η ΧΜΘ παραμένει ιδιαίτερα χρήσιμη ως πολύτιμη πηγή ιστορικών, πλέον, δεδομένων για τη γνώση της πόλης στην πρώτη μεταπολεμική εποχή.⁵¹

Η Θεσσαλονίκη εξακολούθησε να μεγαλώνει περιστασιακά, ο πληθυσμός της αυξήθηκε σε 706.180 κατοίκους (το 1981), με τις εκτός σχεδίου περιοχές να καλύπτουν 430 εκτάρια (ποσοστό 11,5% της πολεοδομημένης επιφάνειας). Παράλληλα διογκώθηκαν τα γνωστά προβλήματα ανεξέλεγκτης ανάμιξης των χρήσεων, στενότητας των δημοσίων χώρων και ειδικότερα των πράσινων, που φτάνουν μόλις στα 2,7 τ.μ. ανά κάτοικο το 1980 (όταν το μέσο μέγεθος του ίδιου δείκτη στην Ευρώπη ήταν 20-25 τ.μ.). Μαζί τους γιγαντώνεται το κυκλοφοριακό πρόβλημα.

Η ίδρυση του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου, λίγα χρόνια μετά τον εκσυγχρονισμό της πολεοδομικής νομοθεσίας το 1979 και το 1983⁵², και η έγκριση του Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης το 1985⁵³, συνιστούν την

51. Νίκος Παπαμίχος, Βίλμα Χαστάογλου, «Η πολεοδομία και η χωροταξία στη δεκαετία του 1960», στο *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*, Πρακτικά του επιστημονικού συνεδρίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2000, σσ. 49-58.

52. Νόμος 947/1979 «Περί οικιστικών περιοχών» και Νόμος 1337/1983 «Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις» – γνωστός περισσότερο ως Οικιστικός Νόμος.

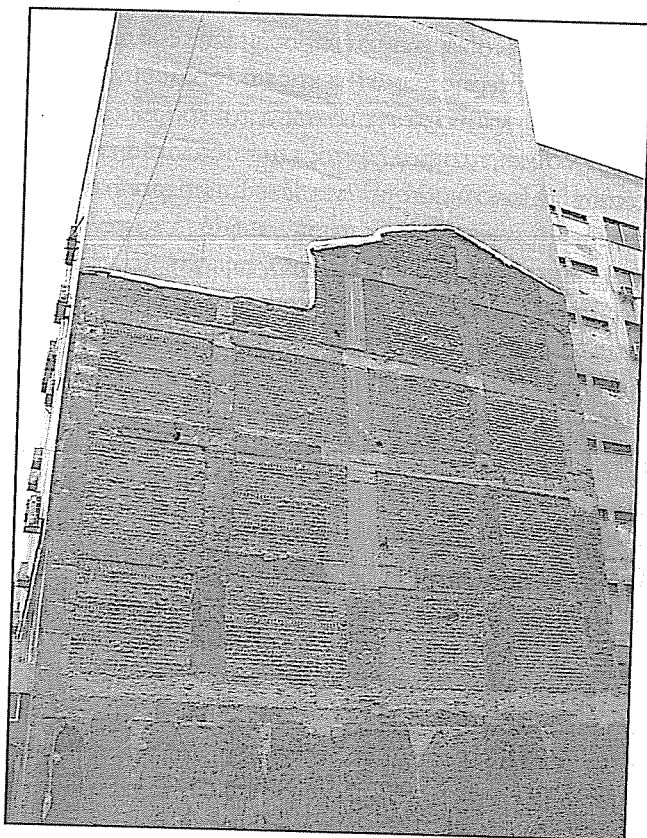
53. Νόμος 1561/1985 «Ρυθμιστικό σχέδιο και πρόγραμμα προστασίας περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 148/Α/5-6.9.85).

πρώτη εφαρμοσμένη προσπάθεια για έλεγχο και σχεδιασμό της αστικής ανάπτυξης με τη λήψη μέτρων για τη βελτίωση της δομής και της πολυκεντρικότητας του πολεοδομικού συγκροτήματος αλλά και τη χωροταξική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής και των οικισμών της. Ταυτόχρονα ενσωματώνει τελείως νέους στόχους στον πολεοδομικό σχεδιασμό: την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και προστασία της ιστορικής μνήμης, στην οποία πλέον περιλαμβάνει και τα κτίρια του μεσοπολέμου. Ωστόσο, η ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης περιορίζεται στην κεντρική περιοχή (εντός των τειχών), δηλαδή μόνο στα 330 εκτάρια του ιστορικού πυρήνα, όταν η έκταση της πόλης έχει ξεπεράσει πια τα 4.500 εκτάρια. Το σχέδιο προτείνει μέτρα για την προστασία των ιστορικών και αρχαιολογικών τόπων, διατυπώνει αναγκαίους περιορισμούς για τις χρήσεις γης και την κυκλοφορία, και προβλέπει την ανάπλαση των διασωζόμενων παραδοσιακών τμημάτων της πόλης, όπως το παλιό εμπορικό κέντρο, την Άνω Πόλη, κ.ά. Τέλος, εισηγείται ένα πλέγμα τριών αρχαιολογικών περιπάτων (του ανατολικού, από τον Λευκό Πύργο μέχρι το Επταπύργιο, του κεντρικού, από την πλατεία Αριστοτέλους μέχρι τη Μονή Βλατάδων και του δυτικού από το Βαρδάρι μέχρι την Άνω Πόλη), που απηχούν τις παλιότερες προτάσεις της ΧΜΘ.⁵⁴ Εντούτοις, το πρακτικό εργαλείο του σχεδιασμού, το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο για τη Θεσσαλονίκη εγκρίθηκε μόλις το 1993, ενώ το 1994 τμήμα του ιστορικού κέντρου (που συμπίπτει λίγο-πολύ με τα όρια της πυρκαϊούστου) κηρύχθηκε ιστορικός τόπος, εντάσσοντας τη μεσοπολεμική αρχιτεκτονική στην κληρονομιά της πόλης.

6. Η διαχείριση της μνήμης μετά το 1980

Η θέσπιση του Ρυθμιστικού Σχεδίου έρχεται σε μια συγκυρία ωριμότερη για την προσέγγιση της νεωτερικότητας και της μνήμης. Βέβαια, έχει προηγηθεί ο σεισμός του 1978, ο οποίος δεν υπήρξε μόνο μια χαμένη ευκαιρία για τη βελτίωση της πόλης, αλλά και το άλλοθι για την αθέλητη ή και ηθελημένη καταστροφή του ιστορικού αποθέματος – με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τη βιαστική κατεδάφιση πολλών επαύλεων της ανατολικής παραλίας, που είχαν επιβιώσει από τον ανοικοδομητικό πυρετό που συνόδευσε την κατασκευή της νέας προκυμαίας. Μοναδική

54. Ο.π., άρθρο 14. Παράρτημα – Διαγράμματα.

Εικόνα 4.7: Το ίχνος της ιστορίας

θετική παρενέργεια, η καθυστερημένη αλλά πρότυπη και συστηματική αποκατάσταση των βυζαντινών κυρίως μνημείων της (από την ΥΑΣΒΕ και την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων).⁵⁵

Η εκτεταμένη αποψίλωση της πόλης από τη νεότερη αρχιτεκτονική κληρονομιά της είναι ένα θλιβερά τεκμηριωμένο γεγονός. Ήδη, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το ιστορικό κέντρο είχε πια μεταμορφωθεί πλήρως, ενώ παράλληλα είχε ξεκινήσει και η ξέφρενη αντικατάσταση

55. Καλλιόπη Θεοχαρίδου, «Η αναστήλωση των Μνημείων της Θεσσαλονίκης μετά το σεισμό του 1978 και η συμβολή της στην προώθηση του αντίστοιχου τομέα στην Ελλάδα», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Πόλεις της Μεσογείου μετά από σεισμούς*, Βόλος, 12-14 Μαΐου 2006.

των νέων τετραώροφων οικοδομών της πυρκαϊούστου με καινούριες οκταώροφες. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε καταγραφή που έγινε μόλις ένα χρόνο πριν το σεισμό, το 1977, από το Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του ΑΠΘ, εντοπίστηκαν 1.543 ιστορικά κτίρια της νεότερης περιόδου (μετά το 1830) μόνο στην εντός των τειχών πόλη. Αριθμός που επρόκειτο δυστυχώς να μειωθεί δραματικά μέσα στα επόμενα 8 μόλις χρόνια, αφού η καταγραφή του 1985 από την 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων απαριθμεί μόλις 150 σχετικά κτίσματα και μάλιστα στο σύνολο της πόλης (εντός και εκτός των τειχών).⁵⁶

Τυπικό παράδειγμα της στάσης απέναντι στην ιστορία της πόλης, τα παλιά νεοκλασικά κτίρια, που διασώζονταν στην οδό Εθνικής Αμύνης, κατεδαφίστηκαν ως επικίνδυνα και τα μεγάλα τμήματα του βυζαντινού ανατολικού τείχους που αποκαλύφθηκαν κατά την εκσκαφή θάφτηκαν ανάμεσα στα οκταώροφα κτίρια που οικοδομήθηκαν στη θέση τους, όπου εγκαταστάθηκαν και το Πολεοδομικό Γραφείο Θεσσαλονίκης, η τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης (σήμερα Πειραιώς) και αρκετές δημοτικές υπηρεσίες! Κατάπληξη προκαλεί το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα επιχειρείται η κατάχωση τμήματος του τείχους στο τελευταίο άκτιστο οικόπεδο της περιοχής.

Εν τω μεταξύ, στη Δυτική Ευρώπη η σχετική συζήτηση αλλά και η πρακτική της προστασίας των ιστορικών κέντρων έχει ήδη αρχίσει, και ειδικά στην Ιταλία ξεκινά από τα μεσοπολεμικά χρόνια. Από το 1964, η *Χάρτα της Βενετίας* διευρύνει την έννοια της διατήρησης από το μεμονωμένο κτίριο στο πολεοδομικό σύνολο, ανοίγοντας το δρόμο σε εμβληματικές επεμβάσεις, όπως εκείνη της ολοκληρωμένης προστασίας του ιστορικού κέντρου της Μπολόνιας.⁵⁷ Ακόμη, τα τελευταία 30 χρόνια, η

56. Γ. Λάββας, *ό.π.*, σ. 52.

57. Ο σημαντικός ρόλος των ιστορικών πολεοδομικών συνόλων καταγράφηκε για πρώτη φορά στη *Χάρτα της Βενετίας* το 1964. Η *Χάρτα του Άμστερνταμ* (1975) αναφέρεται στην ολοκληρωμένη προστασία συνδέοντας ρητά τη διατήρηση με τον οικονομικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, ενώ η *Σύμβαση της Γρανάδας* (1985) μεριμνά ειδικότερα για την προστασία της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (έγινε νόμος του ελληνικού κράτους, 2039/1992). Πιο ολοκληρωμένη, η *Χάρτα για τη διατήρηση των ιστορικών πόλεων και αστικών περιοχών* (ICOMOS), του 1987, θεσμοθετεί τη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες διατήρησης. Στη δεκαετία του 1990, το πλαίσιο αυτό συμπληρώνεται με επιχειρησιακά κείμενα που συνδέουν άμεσα την πολιτική της προστασίας με τη βιώσιμη ανάπτυξη της πόλης, όπως ο *Ευρωπαϊ-*

γενικότερη στροφή που καταγράφηκε στα ζητήματα ιστορίας και μνήμης έφερε στην επιστημονική επικαιρότητα νέες ακαδημαϊκές κατευθύνσεις, όπως την Προφορική Ιστορία και τη Μουσειολογία, οι οποίες μεταθέτουν την έμφαση από το αντικείμενο (ιστορικό γεγονός ή πολιτισμικό αγαθό) στο υποκείμενο (βιωμένη εμπειρία ή πολιτισμικό νόημα), ενώ παράλληλα ανανέωσε τη θεώρηση της πόλης ως προνομιακού πεδίου της ιστορίας, τόπου της μνήμης και χώρου ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στην Ελλάδα γενικά, η αφύπνιση της μνήμης έρχεται με καθυστέρηση και οι τάσεις αυτές αναδεικνύονται μόλις στη δεκαετία του 1980. Το 1979 ιδρύεται η 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων⁵⁸ (η 9η Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων είχε ιδρυθεί το 1938), ενώ το 1991 συστάθηκε το τοπικό παράρτημα της Ελληνικής Εταιρείας για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.⁵⁹ Το 1985, η επέτειος των 2.300 χρόνων από την ίδρυση της πόλης σηματοδοτεί συμβολικά το «άνοιγμα» στη μελέτη της τοπικής ιστορίας. Εν τω μεταξύ, το 1983 είχε ιδρυθεί το Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης που στεγάζεται από το 1995 σε ιδιόκτητο κτίριο στην πλατεία Ιπποδρομίου, στη θέση της μοναδικής πολυκατοικίας στην πόλη που κατέρρευσε από το σεισμό του 1978! Με δημόσια αλλά και ιδιωτική πρωτοβουλία, μια νέα γενιά μουσείων κάνει δυναμικά την εμφάνισή της, όπως το Τεχνικό Μουσείο (το 1978, σήμερα Κέντρο Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας, που εγκαταστάθηκε στους νέους χώρους του το 2004), το Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (το 1979, που λειτουργεί από το 1992 στη ΔΕΘ), το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (που λειτουργεί από το 1994 στο νέο κτίριο του

κός Αστικός Χάρτης του 1992 (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο), η Χάρτα των ευρωπαϊκών πόλεων για την αειφορία (1994), η Νέα Χάρτα της Αθήνας (1998) και το Ευρωπαϊκό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης του 1999 (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο).

58. Η ίδρυση Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων έγινε τυπικά το 1963, ουσιαστικά όμως το 1977 η διαχείριση περνάει σε περιφερειακές υπηρεσίες που ενεργοποιούνται το 1979.

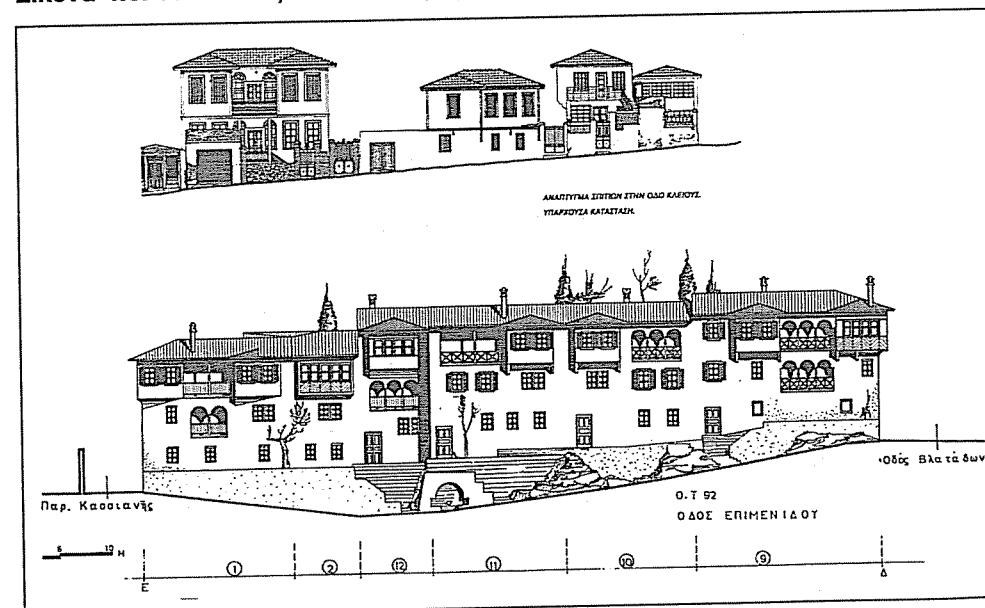
59. Η Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς ιδρύθηκε το 1971-1972 και από το 1975 έγινε μέλος του Ευρωπαϊκού Γραφείου Περιβάλλοντος, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας ριζοσπαστικής πολιτικής περιβάλλοντος στις χώρες-μέλη.

αρχιτέκτονα Κ. Κρόκου), κ.ά. Τέλος, από το 1998, λειτουργεί το Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Συντήρησης και Αποκατάστασης, της Πολυτεχνικής Σχολής του ΑΠΘ, με πρωτοβουλία του Τμήματος Αρχιτεκτόνων, ενώ την ίδια περίοδο αντίστοιχο πρόγραμμα εγκαινιάζεται και στο ΕΜΠ.

Όμως πόσο εμπεδωμένη είναι η μνήμη και η ανάδειξη της ιστορίας στη συνείδηση των πολιτών και στην πρακτική δραστηριότητα των αρχών της πόλης; Τι αντιπροσωπεύει στην πρακτική της πολεοδομίας και στη συνολική αρχιτεκτονική δραστηριότητα; Πώς συνδέεται με τη λειτουργία ομάδων συμφερόντων και τη δυναμική της αγοράς; Τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα επιχειρούν να φωτίσουν τα ερωτήματα αυτά.

Ανω Πόλη – μια επαμφοτερίζουσα επέμβαση. Πρώτο εγχείρημα σε ιστορικό σύνολο της Θεσσαλονίκης και δραματική κατάληξη μιας μακρόχρονης και μοναχικής προσπάθειας διάσωσής του από την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων· η επέμβαση ξεκίνησε το 1976 από το υπουργείο Πολιτισμού θέτοντας τον δύσκολο στόχο να απαντήσει στα πιεστικά αιτήματα των κατοίκων για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους,

Εικόνα 4.8: Ανω Πόλη – εικόνα δρόμου πριν και μετά την επέμβαση

διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα το χαρακτήρα της μόνης περιοχής της ιστορικής πόλης που διατήρησε το σχέδιο του 1918.⁶⁰

Η λύση που τελικά εφαρμόστηκε, υλοποίησε επιλεκτικά μέρος των προτάσεων της ομάδας μελέτης: το βάρος δόθηκε στην ανοικοδόμηση, με ειδικούς όρους και περιορισμούς στη δόμηση (1979), και αναθεωρήθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο (1980) επιτρέποντας την ανοικοδόμηση των μικρών και κατακερματισμένων ιδιοκτησιών (που ανέρχονταν στο 80% του συνόλου).

Για να εκτιμηθεί το σκέλος της διατήρησης, αρκεί να αναφερθεί ότι μόλις 40 κτίρια κηρύχθηκαν διατηρητέα (δηλαδή το 1% του αξιόλογου ιστορικού αποθέματος που αριθμούσε τότε 4.000 κτίσματα) και φυσικά όχι τα προσφυγικά. Στην πράξη, η διαφύλαξη του χαρακτήρα της περιοχής ανατέθηκε στον Ειδικό Οικοδομικό Κανονισμό, με την επιβολή σκηνογραφικού ύφους «νεοπαραδοσιακών» προσόψεων σε ογκώδη (με θεσπισμένο συντελεστή δόμησης 1,8-2,5) και σύγχρονα, κατά τα άλλα, κτίσματα. Ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της εφαρμογής του, η «στενή» ερμηνεία του κανονισμού οδήγησε σε μια ελάχιστα εμπνευσμένη αρχιτεκτονική.⁶¹

Η περιοχή δεν αντιμετωπίστηκε ως παραδοσιακός πυρήνας με υπερτοπική σημασία και λειτουργία, του οποίου η ακτινοβολία θα αντανάκλασε σ' ολόκληρη την πόλη – αντίθετα, θεωρήθηκε μάλλον σαν τυπική «κενότητα-γειτονιά», με δική της εσωτερική επάρκεια. Σήμερα, τα προβλήματα πολεοδομικής κλίμακας έγιναν ιδιαίτερα αισθητά και τα αιτήματα των νέων κατοίκων (κυρίως μεσοστρωμάτων) που προκάλεσε η ανοικοδόμηση, εστιάζονται στην εξασφάλιση κοινόχρηστων λειτουργιών παράλληλα με την ανάδειξη των όσων ιστορικών στοιχείων σώζονται ακόμη.⁶²

60. Ήδη το 1965, οι κάτοικοι της περιοχής, που είχε αφεθεί τελείως στην τύχη της, ζητούν την τουριστική αξιοποίησή της παράλληλα με τη διατήρηση του ιστορικού χαρακτήρα της. Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 11 Ιανουαρίου 1965. Το 1976, η πρώτη επιτροπή του ΥΠΠΟ, με συμφωνία των κατοίκων, πρότεινε την προστασία του ιστορικού ιστού και των κτισμάτων με ταυτόχρονη επίλυση των οικιστικών προβλημάτων των κατοίκων. Η προμελέτη του 1977 αγνοήθηκε ακατανόητα από το ΥΠΠΟ τον επόμενο χρόνο. Για την εξέλιξη του εγχειρήματος, βλ. Γ. Λάββας, *ό.π.*, σσ. 53-55.

61. Νίκος Καλογήρου, Βίλμα Χαστάογλου «Η Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης. Προθέσεις και αποτελέσματα μιας πολεοδομικής επέμβασης», στο *Θέματα Χώρου + Τεχνών*, 1992, σσ. 51-56.

62. Κική Καουκούλα, «Σε υποστήριξη ενός ιστορικού τόπου: Η Άνω Πόλη

Η ανάπλαση των Λαδάδικων. Τα Λαδάδικα, τμήμα του ιστορικού εμπορικού κέντρου, υπήρξε η μοναδική συνοικία της πόλης έξω από τα τείχη μέχρι το 1870, η οποία λειτουργούσε ως αγορά αποικιακών προϊόντων και τόπος αποθηκών για την εξυπηρέτηση του λιμανιού. Περιτριγυρισμένη με νεότερες πολυκατοικίες στις περιμετρικές αρτηρίες, η περιοχή διασώθηκε στο εσωτερικό της, καθώς «ξεχάστηκε» εκεί η εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου του 1921. Αν και κηρύχθηκε *Ιστορικός Τόπος* το 1985, εξακολούθησε να στεγάζει μικρές εμπορικές και μεταποιητικές επιχειρήσεις ως το 1990, σ' ένα υποβαθμισμένο κτιριακό απόθεμα.⁶³

Το 1992, τα Λαδάδικα εντάχθηκαν στο *Πρότυπο Σχέδιο* για την αναβάθμιση του ιστορικού εμπορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση 16. Πρόκειται για το πρώτο, ουσιαστικά, πρόγραμμα που ανέλαβαν οι αρμόδιοι φορείς της πόλης για την ανάδειξη της φυσιογνωμίας ενός ικανού τμήματος του ιστορικού εμπορικού κέντρου, το οποίο περιέλαβε ακόμη την περιοχή του Αγίου Μηνά και του Παζάρ χαμάμ (Λουλουδάδικα), την πλατεία Χρηματιστηρίου, την περιοχή του Μπεξεστενίου και την Αρχαία Αγορά, με στερεώσεις των μνημείων, αποκαταστάσεις όψεων, πεζοδρομήσεις και διαμορφώσεις των υπαίθριων χώρων.⁶⁴

Ωστόσο, στα Λαδάδικα, που προβλήθηκαν ως «βιτρίνα» του προγράμματος, πέρα από την κήρυξη του συνόλου των 80 παλιών κτιρίων ως διατηρητέων και την τροποποίηση του ρυμοτομικού σχεδίου, οι «πρότυπες» επεμβάσεις περιορίστηκαν σε αρχιτεκτονικό έλεγχο των αποκαταστά-

πριν και μετά την Πολιτιστική Πρωτεύουσα», στο Λ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου*, *ό.π.*, σσ. 400-404.

63. Αλέκα Γερόλυμπου, Νίκος Καλογήρου, Κορνηλία Τρακοσοπούλου, Βίλμα Χαστάογλου, «Λαδάδικα Θεσσαλονίκης. Αναγνώριση της φυσιογνωμίας και προοπτικές διατήρησης ενός ιστορικού τόπου», στο *Θεσσαλονίκη*, Επιστημονική Επετηρίδα του ΚΙΘ, 1992, σσ. 267-310.

64. *Πρότυπο σχέδιο για την ανανέωση και ανάπτυξη του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης*, 1992-95, Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση 16. Τοπικοί φορείς: ΠΚΜ, ΟΡΘΕ, ΔΠΕΧΩ και 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων. Ο συνολικός προϋπολογισμός ήταν 2,1 δισ. δραχμές, από τις οποίες τα 525 εκατ. ήταν εθνική συμμετοχή. Οι επεμβάσεις στα Λαδάδικα απορρόφησαν το 29% του προϋπολογισμού. Βλ. αναλυτικά, Μίλτος Μαυρομάτης (επιμ.), *Λαδάδικα: από την εγκατάλειψη στη διάσωση. Το εγχείρημα μιας άλλης πολιτικής της διατήρησης*, Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΧΩΔΕ – ΔΠΕΧΩ Κ.Μ., 1966.

σεων, με αμφιλεγόμενα αποτελέσματα —ένα αρχιτεκτονικό ύφος πολύ «φτιασιδωμένο» σε σχέση με την ιστορική τους εικόνα του λιτού κτίσματος αγοράς—, αρνούμενες να προχωρήσουν σε έλεγχο των νέων χρήσεων και άλλα μέτρα για τους παλιούς επιχειρηματίες ή ιδιοκτήτες.

Η σωστική αλλά καθυστερημένη παρέμβαση του ΟΡΘΕ και της ΔΕΠΟΣ που ανάλαβε την αποκατάσταση των όψεων 25 κτιρίων με πιο αυθεντικό ύφος, και η επιμελημένη διαμόρφωση στον δημόσιο χώρο (και από το δήμο), δεν κατάφερε να αναστρέψει τη διαμορφωμένη εικόνα ούτε να ανακόψει τις αυθόρμητες τάσεις, με αποτέλεσμα η περιοχή να μετατραπεί σε αποκλειστική πιάτσα ταβερνών και μπαρ προβληματικής αισθητικής.⁶⁵

Η επέμβαση θεωρήθηκε ως επιτυχία στον οικονομικό απολογισμό της. Ωστόσο, καθώς η παρακμή της εφήμερης μόδας είναι εμφανής και ο κύκλος ζωής της φαίνεται να έχει κλείσει, τίθεται εύλογα το ερώτημα κατά πόσο συνιστά αξιοποίηση η μεταμόρφωση μιας υποβαθμισμένης περιοχής της αγοράς σε αποκλειστική ζώνη διασκέδασης και πόσο πρότυπη είναι αυτή η «πολιτική διατήρησης», η οποία τελικά «εξανέμισε» και τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα.

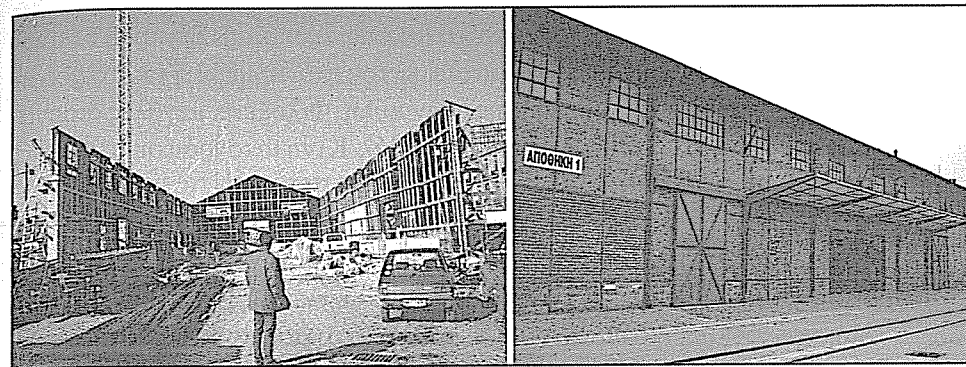
Η *ανάπλαση του παλιού λιμανιού* με πρωτοβουλία του ΟΠΠΕΘ, αποτέλεσε μια ουσιαστική επέκταση του κέντρου της πόλης (κατά 5% της επιφάνειάς του) με χρήσεις μητροπολιτικής εμβέλειας αλλά και το πρώτο πρόγραμμα ανάπλασης ιστορικού λιμενικού χώρου στην Ελλάδα. Το ιστορικό τμήμα του λιμανιού κατασκευάστηκε από τα τέλη του 19ου αιώνα σύμφωνα με γαλλικά πρότυπα και αποτέλεσε σημαντικότατο εκσυγχρονισμό για την εποχή. Σήμερα έχει χάσει την εμπορική λειτουργία του, που μεταφέρθηκε δυτικότερα στους άλλους προβλήτες, όμως διατηρεί σημαντικό μέρος της αυθεντικής φυσιογνωμίας του, καθώς διασώθηκε ακέραιο από την πυρκαγιά του 1917.

Το αρχικό πρόγραμμα αφορούσε την ένταξη στην πόλη ολόκληρου του ιστορικού τμήματος του λιμανιού έκτασης 55 στρεμμάτων και κτίρια συνολικής επιφάνειας 13.500 τ.μ.⁶⁶ Τελικά, με χρηματοδότηση του

65. Αλέκα Γερόλυμπου, Βίλμα Χαστάογλου, «Λαδάδικα: Οι περιπέτειες μιας ανάπλασης», στο *Επτά Ημέρες, Θεσσαλονίκη Παραδοσιακές αγορές*, κυριακάτικο ένθετο της εφημερίδας *Καθημερινή*, 3 Φεβρουαρίου 2002, σσ. 21-22.

66. Ερευνητικό πρόγραμμα Ένταξη του Α' και Β' προβλήτα του λιμένα Θεσσαλονίκης στον αστικό ιστό: Διερεύνηση των ιστορικών, τυπολογικών

Εικόνα 4.9: Ανάπλαση-ανακατασκευή της αποθήκης 1-1998

ΥΠΕΧΩΔΕ (5,5 δισ. δραχμές), υλοποιήθηκε η ανάπλαση του Α' Προβλήτα (επιφάνειας 29.000 τ.μ.) και πέντε αποθηκών (επιφάνειας 6.700 τ.μ.), με άμεση προοπτική την υποδοχή εκδηλώσεων της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας. Για τα πέντε κτίρια αποθηκών, που χρονολογούνται από το 1904, επελέγη το σύστημα της «μελετο-κατασκευής», το οποίο, μαζί με την απουσία συστηματικού ελέγχου των μελετών εφαρμογής και της κατασκευής, δεν απέφυγε κατασκευαστικές αστοχίες — οι οποίες έφτασαν μέχρι την κατεδάφιση του κελύφους και την εκ νέου κατασκευή του!⁶⁷

Όμως, η πιο προβληματική πλευρά της επέμβασης αφορά τη μετέπειτα διαχείριση του έργου. Καθώς, δεν ρυθμίστηκε η θεσμική και ιδιοκτησιακή ένταξη του αναπλασμένου προβλήτα στην πόλη, έχουμε μια δημόσια χρηματοδότηση που κατέληξε στη διαχείριση ενός ιδιωτικού φορέα — του ΟΛΘ, αφότου μετασχηματίστηκε σε Ανώνυμη Εταιρεία, το 1999. Η αξιοποίηση του εντυπωσιακού τελωνείου του 1912 εκκρεμεί πολλά χρόνια, ενώ πλήρης είναι η αδράνεια όσον αφορά την προστασία του λοιπού ιστορικού κτιριακού αποθέματος (που άλλωστε εντάσσεται μέσα

και πολεοδομικών χαρακτηριστικών του συνόλου και διατύπωση αρχών επεμβάσεων, ΥΠΕΧΩΔΕ — Διαχείριση ΟΡΘΕ, Νίκος Παπαμίχος (επιστ. υπεύθυνος), Τέλης Βασιλειάδης, Αλέξανδρος Παπάζογλου, Γιώργος Παπακώστας, Μάκης Πασχαλίδης, Εύη Σταύρακα, Βίλμα Χαστάογλου (ανάθεση 1996 — κατάθεση 1998).

67. Νίκος Παπαμίχος, Βίλμα Χαστάογλου, «Η ανάπλαση του Α' προβλήτα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης», στο Λ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου*, ό.π., σσ. 110-111.

στα όρια του ήδη κηρυγμένου ιστορικού τόπου), ειδικά με την επαπειλούμενη κατεδάφιση τμήματος του ιστορικού λιμανιού εξαιτίας της σχεδιαζόμενης κατασκευής της υποθαλάσσιας αρτηρίας. Σήμερα, το αναπλασμένο μέρος του λιμανιού αποτελεί τον πιο δημοφιλή ίσως προορισμό πολιτισμού και διασκέδασης στην πόλη. Φιλοξενεί μεγάλες διοργανώσεις, όπως το ετήσιο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου, εκθέσεις, συνέδρια και άλλες εκδηλώσεις.

Το 1997, εξάλλου, ως έτος εορτασμού της *Θεσσαλονίκης Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης*, έδωσε μια ώθηση στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης και μια ευκαιρία για την ενεργοποίηση της μνήμης κατά τον ανασχεδιασμό του αστικού χώρου. Βέβαια, αυτός ο τελευταίος λίγο προωθήθηκε, καθώς οι μελέτες για τους κεντρικούς αρχαιολογικούς περιπάτους δεν είχαν πάντα αίσια έκβαση, ενώ δεν υπήρξε καμιά συνέχεια στους άφθονους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς που προκηρύχθηκαν για την επανένταξη περισσότερο ή λιγότερο σημαντικών μνημείων στον ιστό της πόλης.

Όμως, αξίζει να αναφερθεί η μεγάλη οικονομική υποστήριξη για ολοκλήρωση των εργασιών αναστήλωσης και την απόδοση στην πόλη αρχαιολογικών χώρων που είχαν μείνει επί δεκαετίες κλειστοί στους επισκέπτες: όπως η Ρωμαϊκή Αγορά και το Ανακτορικό Συγκρότημα του Γαλερίου, τα δύο αυτά εξαιρετικά υπαίθρια μουσεία στο κέντρο της πόλης, που φιλοξένησαν μουσικές συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις, εκθέσεις (όπως, για παράδειγμα, την έκθεση της *Αρχαίας Τεχνολογίας*), και εκπαιδευτικά προγράμματα.

Σημαντικές ήταν επίσης οι ενέργειες για την ανάδειξη της βυζαντινής κληρονομιάς, ξεκινώντας από το μεγαλειώδες Φρούριο του Επταπυργίου (όπου διατηρήθηκαν, μετά από την πανελλήνια κινητοποίηση φορέων και ατόμων, και τα αμφισβητούμενα ως τότε προσκτίσματα της νεότερης φυλακής του τέλους του 19ου αιώνα), τμήματα των τειχών, το λουτρόνα, τους Αγίους Αποστόλους κ.ά. Η πρώτη μεγάλης κλίμακας προσπάθεια ανάδειξης της *οθωμανικής κληρονομιάς*, οδήγησε στην ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασης στο Μπεζεστένι, το Αλατζά Ιμαρέτ και το Γενί Τζαμί, στο Μπέη χαμάρ και το Παζάρ χαμάρ (αν και πολλά μένουν να γίνουν σε άλλα). Ακόμη, στην Άνω Πόλη, αποκαταστάθηκαν 69 διατηρητέα κτίρια και διαμορφώθηκε δίκτυο πεζοδρόμων που συνδέει όλα τα σημαντικά ιστορικά μνημεία και διατηρητέα κτίρια. Τέλος, σημαντικές ήταν οι ενέργειες για την αναβίωση της κοσμοπολίτικης φυσιογνωμίας του τέλους του 19ου αιώνα, με την αποκατάσταση πάνω από 30 κτιρίων

– επαύλεων, θρησκευτικών κτισμάτων και αγορών κ.λπ., που αποδόθηκαν σε νέες χρήσεις. Ανάμεσά τους, ξεχωρίζει η δημιουργία του Μουσείου Εβραϊκής Παρουσίας, καθυστερημένο χρέος της πόλης στη μνήμη της άλλοτε ακμαίας εθνότητας της κοσμοπολίτικης Θεσσαλονίκης.⁶⁸

7. Μετα-νεωτερικότητα και μνήμη: μια αβέβαιη προσέγγιση για το 2000

Μετά το 1990, διεθνείς οικονομικές ανακατατάξεις, νέα κοινωνικά δεδομένα και ριζικές πολιτικές αναδιαρθρώσεις στα Βαλκάνια και ευρύτερα στην Ανατολική Ευρώπη, μετά την κατάρρευση του Ανατολικού Συνασπισμού, συνθέτουν ένα πλαίσιο ρευστότητας μέσα από το οποίο αναδύονται νέες αλλαγές στην εικόνα της πόλης. Η ένταξη της χώρας στον ενιαίο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσελκύει τη συρροή οικονομικών μεταναστών από τις πρώην ανατολικές αλλά και τις ασιατικές χώρες, και προκαλεί την αυξανόμενη παρουσία μεγάλων διεθνών επιχειρήσεων που επηρεάζουν την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη της πόλης. Ταυτόχρονα, η ραγδαία αύξηση της κατανάλωσης, που συνόδευσε την επιφανειακή οικονομική ευμάρεια των μεταπολιτευτικών δεκαετιών, και η υποχώρηση της παραγωγικής δραστηριότητας υπέρ της ανάπτυξης των υπηρεσιών, θέτουν υπό αμφισβήτηση τον βιομηχανικό χαρακτήρα της πόλης.

Οι σκοτεινές και «λαμπερές» πλευρές αυτών των φαινομένων εκδηλώνονται στο χώρο της πόλης. Οι οικονομικοί μετανάστες αντιπροσωπεύουν τη νέα πολυπολιτισμικότητα που καταγράφεται σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, αλλά σίγουρα δεν έχει σχέση με τον κοσμοπολιτισμό του τέλους του 19ου αιώνα, εποχή παρακμής των αυτοκρατοριών, όταν οι ποικίλες εθνοτικές διασπορές διατηρούσαν ρόλο-κλειδί στο διεθνές εμπόριο και συντέλεσαν καθοριστικά στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των μεσογειακών πόλεων.

68. Βίλμα Χαστάογλου, «Ιστορικά τοπία και μελλοντικές εικόνες της πόλης: ανασχεδιάζοντας τη Θεσσαλονίκη ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997», στο Άσπα Γοσπονδίνη, Ηλίας Μπεριάτος (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Κριτική, Αθήνα 2006. Για την αναλυτική παρουσίαση όλου του τεχνικού προγράμματος του ΟΠΠΕΘ, βλ. Λόης Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997*, Λιβάνης, Αθήνα 2001.

Η έλευση των οικονομικών μεταναστών βρίσκει ξανά την πόλη απροετοίμαστη — όπως ακριβώς συνέβη με την έλευση των προσφύγων του 1922-23, ή με τους εσωτερικούς μετανάστες των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων. Αν και πολύ υποδεέστεροι αριθμητικά (ο αριθμός τους υπολογίζεται σε 42.800 άτομα το 2001, ποσοστό 5,11% του πληθυσμού του πολεοδομικού συγκροτήματος), εγκαθίστανται στην πόλη μέσω των δυνατοτήτων που τους παρέχει η αγορά των ακινήτων. Οι τόποι κατοίκησης τους ακολουθούν ανάλογη χωροθετική λογική: Χωρίς να συγκροτούν «εθνοτικούς θύλακες» ή διακριτούς συνοικισμούς, οι νέοι πληθυσμοί εγκαθίστανται μέσα στον αστικό ιστό με την πιο αισθητή πυκνότητα, κυρίως στο βόρειο μέρος του ιστορικού κέντρου (πάνω από την Εγνατία) και στις δυτικές συνοικίες (Αμπελόκηποι, Κορδελιό, Εύοσμος, Πολίχνη), μ' άλλα λόγια στις περιοχές που λειτούργησαν ως τόποι υποδοχής μεταναστών από το τέλος του 19ου αιώνα.⁶⁹

Σήμερα, η πόλη έχει ξεπεράσει το 1 εκατομμύριο κατοίκους (ενώ εκτιμάται ότι σύντομα θα φθάσει το 1,5 εκατομμύριο), και η εντός σχεδίου επιφάνειά της καλύπτει 6.038 εκτάρια, αν και η πραγματική ανάπτυξη των λειτουργικών χώρων της εκτιμάται ότι απλώνεται σε υπερ-διπλάσια έκταση.⁷⁰ Διάφορα έργα υποδομών (η ανάληψη της εξωτερικής περιφερειακής οδού, η ανακαίνιση του αεροδρομίου, ο νέος τεχνολογικά εκσυγχρονισμένος βος προβλήτας του λιμανιού κ.ά.), μαζί με τις χωρικές εκδηλώσεις των καινούργιων οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων, αλλάζουν για μια ακόμη φορά την πρόσφατα παγιωμένη μορφή της, σηματοδοτώντας τη μετάβαση από το μοντέλο της συμπαγούς στο μοντέλο της διάχυτης πόλης.⁷¹

69. Στοιχεία της ΕΣΥΕ από τη διδακτορική διατριβή της Χαρίκλειας Χριστοδούλου, *Αστικοποίηση και χώροι κοινωνικού αποκλεισμού: Εγκαταστάσεις κατοίκησης στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ, 2008, σσ. 98-101. Για την εγκατάσταση των αλβανών μεταναστών ειδικότερα, βλ. στη μελέτη των Λόη Λαμπριανίδη και Αντιγόνης Λυμπεράκη, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 171-172.

70. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΡΘΕ, μαζί με τους περιαστικούς οικισμούς, εκτός σχεδίου εκτάσεις που καλύπτονται από αστικές δραστηριότητες, η συνολική επιφάνεια προσεγγίζει τα 13.000 εκτάρια. Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης, *Μελέτη Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου*, Στάδιο Α', Θεσσαλονίκη: ΟΡΘΕ, 2000.

71. Βλ. Γρηγόρης Κανκαλάς, *Θεσσαλονίκη. Μείωση της μονοκεντρικότητας*

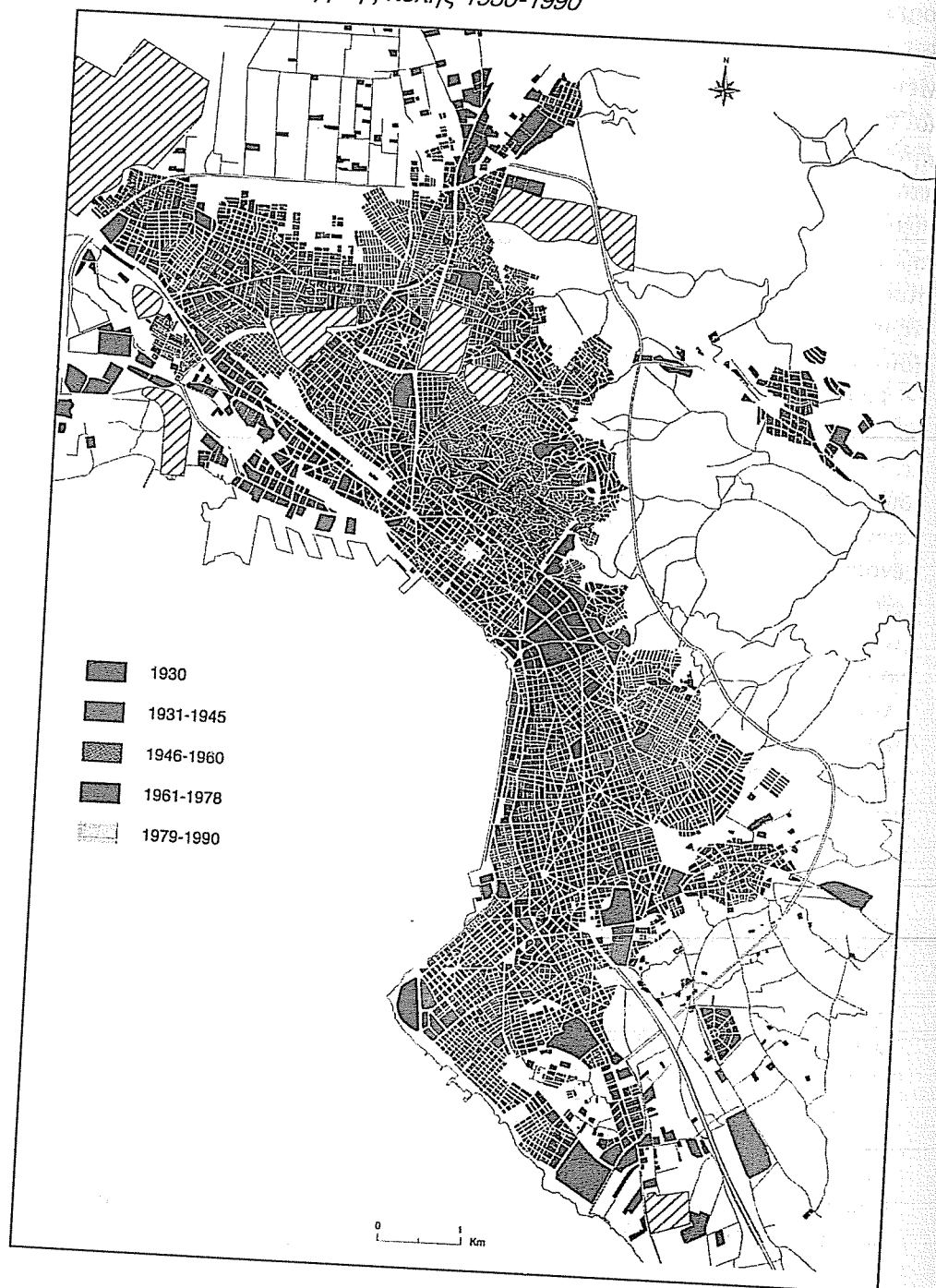
«Απαστράπτουσα» είναι η αλλαγή που καταγράφεται στην περίμετρο της πόλης, κυρίως την ανατολική, αλλά βαθμιαία και στη δυτική. Μετά το 1990, οι γενικότερες οικονομικές ανακατατάξεις αναδομούν και την περιφέρεια της πόλης, την καθιστούν θέατρο μιας νέας κεντρικότητας, τελείως διαφορετικής από την προηγούμενη κατάστασή της σαν «πίσω αυλή» της πόλης όπου τοποθετούνταν οι μη συμβατές και ανεπιθύμητες χρήσεις μαζί με τους αυθαίρετους συνοικισμούς. Τώρα, παράλληλα με την έκδηλη φυγή των μεσοαστικών στρωμάτων προς τους περιαστικούς οικισμούς (Πυλαία, Πανόραμα, Θέρμη), προσελκύονται εκεί με ταχύτατους ρυθμούς οι δραστηριότητες που δεν «χωράει» το κέντρο και που απαιτεί ένας διεθνοποιημένος ιδιωτικός τομέας.

Το ιστορικό κέντρο με τις υψηλές αξίες γης και τον ευπαθή και κορεσμένο ιστό του, αδυνατεί πλέον να συμπεριλάβει όλη την κεντρικότητα του αστικού συγκροτήματος. Έτσι, ένα νέο κέντρο διαμορφώνεται, ιδιαίτερα στη νότια περιφέρεια, μέσα από μια δυναμική διάχυση χρήσεων του τριτογενούς τομέα: εγκαταστάσεις αναψυχής και αθλητισμού, ξενοδοχεία, μεγάλοι εμπορικοί εκθεσιακοί χώροι, πολυκαταστήματα, τράπεζες, γραφεία, νοσηλευτήρια, κέντρα έρευνας, έδρες διεθνών οργανισμών κ.ά. εγκαθίστανται κατά μήκος των αξόνων ταχείας κυκλοφορίας που συνθέτουν τη ραχοκοκαλιά της καινούργιας αστικότητας, όπου πρωτοστατούν ιδιωτικές επιχειρήσεις.⁷² Αξίζει να σημειωθεί ότι, σήμερα, η νέα περιφέρεια (ανατολική και δυτική) συγκεντρώνει 9 εμπορικά κέντρα και 5 υπερκαταστήματα (έναντι του ενός στο κέντρο της πόλης), με συνολική δομημένη επιφάνεια γύρω στα 270.000 τ.μ. και οι-

τας στο πολεοδομικό συγκρότημα και ο ρόλος του τριτογενούς τομέα, Ζήτη, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 111-119.

72. Η νοτιοανατολική περιφέρεια συγκεντρώνει σήμερα ένα πλήθος εγκαταστάσεων: εμπορικά κέντρα και αγορές (IKEA, Cosmos, Florida, Μακεδονία, εμπορικές εκθέσεις κ.ά.), θεματικά πάρκα και χώρους αναψυχής (Magic Park, Καζίνο, πολυκινηματογράφους), κέντρα αθλητισμού (γήπεδο ΠΑΟΚ), ξενοδοχειακά συγκροτήματα (Kempinski, Hayatt), ιδιωτικά νοσηλευτήρια (Διαβαλκανικό, Γένεσις, Ιασώ), ιδιωτικά εκπαιδευτήρια όλων των βαθμίδων), κέντρα έρευνας και τεχνολογίας (Τεχνολογικό Πάρκο ΑΠΘ, Εργαστήρια Αγροκτήματος ΑΠΘ, ΕΘΙΑΓΕ, CEDEFOP, Αμερικάνικη Γεωργική Σχολή, Κέντρο Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας), κέντρα παροχής υπηρεσιών (TNT, Ευρωσύμβουλοι, κ.ά.), γραφεία μεγάλων εταιρειών.

Εικόνα 4.10: Η εξέλιξη της πόλης 1930-1990

κοπεδική επιφάνεια 86,8 εκταρίων, ενώ μελετάται η δημιουργία τριών ακόμη!⁷³

Η εξέλιξη αυτή, που συντελέστηκε σε συνθήκες απουσίας θεσμοθετημένων Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου και ευνοήθηκε από την ύπαρξη μεγάλων ιδιόκτητων εκτάσεων, δημιούργησε ένα καινούριο αστικό τοπίο, πρωτόγνωρο για τη Θεσσαλονίκη αλλά και για τις ελληνικές πόλεις γενικότερα. Η χωρική του οργάνωση κυριαρχείται από την κατάτμηση της περιαστικής γης, τη διασπορά και την παράθεση κτιρίων, συγκροτημάτων και υποδομών χωρίς φυσική συνέχεια, σαν αυτοτελή αντικείμενα που δεν εντάσσονται κάπου. Έχουν αρχιτεκτονική κλίμακα πολύ μεγαλύτερη από εκείνη του κέντρου και μορφή τελείως ανεξάρτητη από τη θέση τους. Αυτό που απουσιάζει αισθητά είναι ο δημόσιος χώρος, ο οποίος παραπαίει ανάμεσα στα κενά των αυθαίρετων περιοχών και τα θηριώδη πάρκινγκ των συγκροτημάτων.

Οι επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης αυτής γίνονται όλο και πιο αισθητές στο κέντρο της πόλης, όπου είναι πλέον εμφανής η παρακμή των παραδοσιακών αγορών, όπως η Μοδιάνο, η Άθωνος ή τα Μπαζάρ του Μπεξεστενίου, οι οποίες έχουν χάσει το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών χρήσεών τους προς όφελος των ταβερνών και των καφετεριών. Μάλιστα ο Εμπορικός Σύλλογος της Θεσσαλονίκης από τη δεκαετία του 1990 ζητούσε τη λήψη μέτρων για τον έλεγχο του πολλαπλασιασμού των πολυκαταστημάτων στην περιφέρεια (φαινόμενο ήδη γνωστό από δυτικοευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις), ώστε να προστατευθούν οι μικρές επιχειρήσεις του κέντρου.⁷⁴

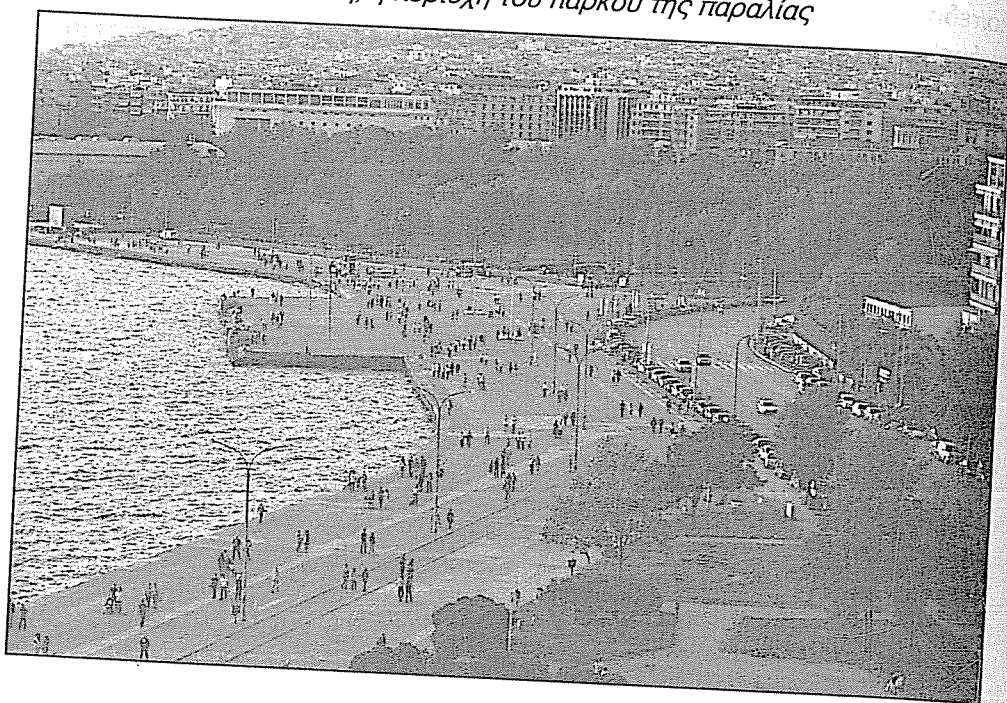
Κρίσιμη, δυστυχώς, αποδεικνύεται η αδυναμία ελέγχου της νέας πραγματικότητας, μαζί με την «ιστορική» αδράνεια των φορέων και ομάδων που συνδιαμορφώνουν την πόλη, παρά τις όχι ασήμαντες – αλλά σίγουρα ατελέσφορες – απόπειρες εφαρμογής της νεωτερικότητας.

Παρ' όλες τις αλλαγές, η Θεσσαλονίκη παραμένει ακόμη μια συντηρητική πόλη, που αρέσκεται σε ματαιόδοξες και ανώφελες ρητορείες: Τα τετριμμένα στερεότυπα της «Θεσσαλονίκης, μητρόπολης των Βαλκα-

73. Εφημερίδα *Μακεδονία*, 18 Ιουνίου 2007.

74. Σχετική είναι η τοποθέτηση εκπροσώπων του Εμπορικού Συλλόγου στο πλαίσιο της Επιστημονικής διημερίδας με θέμα *Η περιοχή Αγίου Μηνά – πλατείας Ελευθερίας – Λαδάδικων. Επιστημονική και τοπογραφική ανασκόπηση*, που οργάνωσε το Πολιτιστικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος της Εθνική Τράπεζα Ελλάδος στις 21-22 Οκτωβρίου 1995.

Εικόνα 4.11: Θεσσαλονίκη, η περιοχή του πάρκου της παραλίας

νίων» παραβλέπουν ηθελημένα την καταλυτική παρουσία της γιγάντιας Κωνσταντινούπολης των 15-17 εκατ. κατοίκων. Τα οράματα για την ανάκτηση της βαλκανικής διάστασης της πόλης συνήθως παραμένουν σε επίπεδο ρητορείας, η οποία εξαντλείται στις γνωστές εθνικιστικές κορόνες (όπως π.χ. το συλλαλητήριο του 1 εκατομμυρίου ανθρώπων για το «Μακεδονικό» το 1993, η μεγαλύτερη πολιτική συγκέντρωση στα μεταπολιτευτικά χρόνια). Αντίθετα, δυστυχώς, δεν εμφανίζεται καμιά ανάλογη ζέση και κινητοποίηση για πραγματικές πολεοδομικές και άλλες πολιτικές, που θα έδιναν στην πόλη έναν σημαντικό ρόλο στα Βαλκάνια. Πόσο διαφορετική θα ήταν η πόλη αν οι κάτοικοι διεκδικούσαν δυναμικά ένα αληθινό μέλλον της!

Το Ρυθμιστικό Σχέδιο παραμένει ως είχε από το 1985, ενώ θεωρητικά έπρεπε να αναθεωρείται ανά πενταετία ώστε να ενσωματώνει τις αλλαγές που προκύπτουν, και μόλις τώρα ξεκίνησε η διαδικασία επικαιροποίησής του. Υπερβαίνοντας τη διαψευσμένη πλέον αντίληψη του προγραμματικού θετικισμού του 1960, δύο Στρατηγικά Σχέδια, που συντάχθηκαν με παραγγελία του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλο-

νίκης το 1995 και το 2002⁷⁵, επιχείρησαν έναν συνολικό στρατηγικό σχεδιασμό για την ανάπτυξη της πόλης μέσα σε συνθήκες ανταγωνισμού. Αξιοποιώντας τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα (το ανθρώπινο δυναμικό και την παραγωγική ικανότητα, τη γεωγραφία, την ιστορία και τον πολιτισμό της) διατύπωσαν επιλεγμένες κατευθύνσεις για ένα διεθνή ρόλο της πόλης, συνδυάζοντας την οικονομική ανάπτυξη με την κοινωνική δικαιοσύνη και την προστασία του περιβάλλοντος, και επεδίωξαν μια ευρεία συναίνεση της τοπικής κοινωνίας σχετικά μ' αυτές. Παρέμειναν όμως χωρίς συνέχεια. Ίδια τύχη επιφυλάχθηκε και στο σχέδιο για το Δυτικό Τόξο, ένα ευρύ πρόγραμμα αναμόρφωσης της φυσιογνωμίας των εκτεταμένων και παραμελημένων βορειοδυτικών συνοικιών, βασισμένο στα πολύτιμα αστικά αποθέματά τους (στρατόπεδα, καπναποθήκες, αδόμητους χώρους κ.λπ.), επίσης με παραγγελία του ΟΡΘΕ το 2001.⁷⁶ Αμέσως μετά τη δημιουργία ενός δια-δημοτικού φορέα διαχείρισής του, εκφυλίστηκε σε ασήμαντες επεμβάσεις και εξαφανίστηκε από κάθε επικαιρότητα.⁷⁷

Η πόλη «συνθλίβεται» από το βάρος της κυκλοφοριακής ασφυξίας, που ακυρώνει πρακτικά κάθε άλλη προσπάθεια για την ανάδειξη του θελκτικού προσώπου της, τη σαγήνη της ιστορικής φυσιογνωμίας της, τη ζωντανή –αν και βεβαρημένη– ανάμειξη των χρήσεων, τον ανοικτό ορίζοντα της «υδάτινης πλατείας» της – του κόλπου της, που τόσο εύγλωττα εκφράζει την ιδέα της παραθαλάσσιας πόλης.

Βέβαια, από το τέλος της δεκαετίας 1990 οι αντιλήψεις για τη διαχείριση της μνήμης έχουν διευρυνθεί και κατοχυρωθεί με ένα νομοθετικό πλαίσιο που συνδυάζει στενά την προστασία και διατήρηση της πολιτι-

75. Νίκος Παπαμίχος (επιστ. υπεύθυνος), *Η Θεσσαλονίκη στον 21ο αιώνα. Ανάπτυξη, περιβάλλον, πολιτισμός. Συμβολή στην εκπόνηση του Στρατηγικού Σχεδίου*, ΟΡΘΕ, 1995 και Γρηγόρης Κανκαλός (επιστ. υπεύθυνος), *Στρατηγικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης-2010*, ΟΡΘΕ, 2002.

76. Βίλμα Χαστάογλου (επιστ. υπεύθυνος), *Προσδιορισμός στοιχείων υποβάθμισης και αλλοίωσης του οικιστικού περιβάλλοντος των δυτικών συνοικιών της Θεσσαλονίκης και διατύπωση προγραμματικού πλαισίου επεμβάσεων*. ΟΡΘΕ, 2001.

77. Η «Αναπτυξιακή Ανώνυμη Εταιρεία Βορειοδυτικής Θεσσαλονίκης», που δημιουργήθηκε το 1995 προκειμένου να διαχειριστεί το ευρωπαϊκό πρόγραμμα URBAN (1995-2001) και μεταξύ 2000-2006 διαχειρίζεται μικρά έργα αστικών «αναπλάσεων» που εντάχθηκαν στο ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας.

στικής ταυτότητας της πόλης με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και τον πολεοδομικό σχεδιασμό.⁷⁸ Όμως, πόσο ευάλωτη παραμένει στην πράξη η συμβίωση της σύγχρονης πόλης με την ιστορία της φαίνεται στις πρόσφατες περιπτώσεις ανάδειξης αρχαιοτήτων και μνημείων της πόλης, όπου δυστυχώς φαίνεται να επαναλαμβάνονται οι αρχαιολογικές περιπέτειες της δεκαετίας του 1960. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου, με σημαντικά ευρήματα από τον 4ο ως τον 9ο αιώνα μ.Χ., ο οποίος αποκαλύφθηκε στην πλατεία Διοικητηρίου κατά την εκσκαφή για κατασκευή υπόγειου χώρου στάθμευσης από το δήμο, μετά το 1990. Η τύχη του παρέπαιε για αρκετό διάστημα, με ανοιχτό το ενδεχόμενο της κατάχωσής του (αίτημα του δήμου που προβάλλεται ακόμη και σήμερα), μέχρι να αποφασιστεί η διατήρησή του.⁷⁹ Ανάλογη ήταν η δοκιμασία για την ανάδειξη των θεμελίων του ιστορικού περιτειχίσματος του Λευκού Πύργου, που ήλθαν στο φως κατά τις δημοτικές εργασίες για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του μνημείου. Η αρχική πρόθεση του δήμου να καταχώσει τα ευρήματα και η αμφιταλαντευομένη στάση του ΥΠΠΟ μέχρι την οριστική απόφαση για διατήρηση, καθυστέρησαν την ανάδειξή του για μεγάλο διάστημα.⁸⁰

Αντίθετα, ευόιωνη διαφαίνεται η αποκάλυψη των πολλαπλών αρχαίων «κοιτασμάτων» της πόλης από την αρχόμενη κατασκευή του Μετρό, με δεδομένη τη θετική εμπειρία της Αθήνας. Σύμφωνα με τη μελέτη της αναδόχου εταιρείας, πρόκειται για τη μεγαλύτερη ενιαία αρχαιολογική ανασκαφή στη Θεσσαλονίκη, η οποία εκτιμάται ότι θα καλύψει έκταση 20.000 τ.μ. και θα γίνει με την εποπτεία της 16ης Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και της 9ης Εφορείας Βυζαντινών

78. Σήμερα, η ελληνική νομοθεσία έχει ενσωματώσει κείμενα και οδηγίες διεθνών οργανισμών για την προστασία του ιστορικού αστικού περιβάλλοντος. Βασικά νομοθετήματα αποτελούν ο Ν. 2508/1997 «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας», ο Ν. 2742/1999, «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη», ο Ν. 2831/2000 «ΓΟΚ και άλλες πολεοδομικές διατάξεις», οι Ν. 1650/1986 και 3010/2002 «Για την Προστασία του Περιβάλλοντος» και βέβαια ο πρόσφατος Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».

79. Παρά το γεγονός ότι η ανάδειξή του είχε ενταχθεί στο πρόγραμμα έργων του ΟΠΠΕΘ το 1997. Βλ. «Ανασκαφικός χώρος της πλατείας Διοικητηρίου», στο Λ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου*, ό.π., σσ. 304-305.

80. Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13 Ιανουαρίου 2006.

Αρχαιοτήτων.⁸¹ Από τους 15 σταθμούς που θα δημιουργηθούν κατά μήκος των 9,6 χλμ. της γραμμής, από τον Σιδηροδρομικό Σταθμό μέχρι τη Νέα Ελβετία, υψηλού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος κρίνονται οι 3, στην περιοχή εντός των τειχών (Δημοκρατίας, Βενιζέλου και Αγίας Σοφίας) και μέσου ενδιαφέροντος άλλοι 3 άμεσης γειτνίασης (Σ. Σταθμού, Σιντριβανίου και Πανεπιστημίου). Προκειμένου να μη θιγούν τα αρχαιολογικά στρώματα, οι σήραγγες θα διανοιγούν σε μεγαλύτερο βάθος από τα 7-9 μ. του αρχικού σχεδιασμού. Ήδη η αρχαιολογική έρευνα έχει καλύψει 350 σημεία κατά μήκος της χάραξης της γραμμής, ενώ πρόδρομες εργασίες από τον Αύγουστο του 2006 στην περιοχή του Σιντριβανίου αποκάλυψαν τμήμα της ανατολικής νεκρόπολης της Θεσσαλονίκης.⁸² Η ανάδειξη των ευρημάτων προβλέπεται να ακολουθήσει το αθηναϊκό πρότυπο και ένα μέρος των κινητών ευρημάτων θα εκτεθεί στο τζαμί Χαμζά Μπέη (Αλκαζάρ) μετά τη συντελούμενη αποκατάστασή του.⁸³

Αισιόδοξη είναι και η πρόσφατη κινητοποίηση των πολιτών με αφορμή τη σχεδιαζόμενη υποθαλάσσια αρτηρία –το πιο μικρό «μεγάλο έργο» της πόλης– ένα παρωχημένο μοντέλο νεωτερικότητας, καταδικασμένο αλλού, το οποίο θυσιάζει ένα μεγάλο κεντρικό τμήμα του πολύτιμου θαλάσσιου μετώπου της πόλης σε αμφίβολες κυκλοφοριακές διευκολύνσεις. Ειδικά όταν σήμερα πολλές πόλεις, όπως η Γένοβα και η Βαρκελώνη, επιχειρούν με γενναίες επεμβάσεις να ανακτήσουν τα θαλάσσια μέτωπά τους που είχαν απερίσκεπτα καταστρέψει με τις διανοξίσεις αρτηριών ταχείας κυκλοφορίας στα χρόνια του 1960. Αξίζει να αναφερθεί εδώ και η τελείως ανάλογη περίπτωση της Σμύρνης τη δεκαετία του 1990, όπου η δράση των πολιτών κατάφερε να ματαιώσει την κατασκευή

81. Η μελέτη της εταιρείας Αττικό Μετρό για τη χαρτογράφηση των αρχαιοτήτων, που βρίσκονται στο υπέδαφος της πόλης και σχετίζονται με τη διαδρομή του μετρό, έγινε το 2004 και βασίστηκε σε μελέτες και δεδομένα 278 ανασκαφών που έχουν διενεργηθεί κατά καιρούς. Για την παρουσίασή της από τη δημοσιογράφο Μαρία Θέρμου, βλ. Εφημερίδα *Το Βήμα*, 23 Ιανουαρίου 2005.

82. Πρόκειται για ταφές της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου και των ρωμαϊκών χρόνων, κτερισμένες με νομίσματα, ειδώλια, πήλινα και γυάλινα αγγεία, χρυσά και χάλκινα νομίσματα, αλλά και τοίχους και θεμέλια κτιρίων της ύστερης Τουρκοκρατίας. Βλ. Εφημερίδα *Μακεδονία*, 13 Απριλίου 2007.

83. Η αποκατάσταση του μνημείου, μετά από πολυετείς καθυστερήσεις, γίνεται με χρηματοδότηση του Γ' ΚΠΣ και αναμένεται να ολοκληρωθεί σύντομα. Εφημερίδα *Αγγελιοφόρος*, 13 Απριλίου 2007.

δρόμου ταχείας κυκλοφορίας μπροστά από την ιστορική προκυμαία και να μετατρέψει τη μισοτελειωμένη επιχωμάτωση σε παραλιακό πάρκο.

8. Επίλογος

Η πορεία της Θεσσαλονίκης στα μεταπολεμικά χρόνια αναδεικνύει τη δύσκολη, αν όχι αδύνατη, συνύπαρξη της νεωτερικότητας και της μνήμης και την αβέβαιη σημερινή προσέγγισή τους. Ακόμη, φανερώνει την ασάφεια και τη στρέβλωση του περιεχομένου τους, την ίδια ακριβώς εποχή που οι ευρωπαϊκές πόλεις επιχειρούσαν έναν εποικοδομητικό συνδυασμό τους.

Η παραμορφωτική αντίληψη της νεωτερικότητας στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες εξυπηρέτησε σκοπιμότητες ανέξοδης επιβίωσης (αφού επέτρεψε την ανανέωση της πόλης από ιδιώτες) και εξυπηρέτησε συμφέροντα κοινωνικών ομάδων. Οι λιγοστές δημιουργικές εφαρμογές νεωτερισμών εκδηλώθηκαν στο «κενό» ενός γενικότερου σχεδιασμού και δεν κατάφεραν να πείσουν για τη γοητεία του μοντέρνου. Μαζί με την απίστευτη απαξίωση της μνήμης και τη βάνανση κακοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ευθύνονται και για την ανυπαρξία μιας αστικής κουλτούρας, για το έλλειμμα αξιών συμβίωσης με την ιστορία, οι οποίες κάνουν άλλες πόλεις να ξεχωρίζουν ως μείζονα επιτεύγματα του πολιτισμού.

Κατά κάποιον τρόπο, η μεταπολεμική Θεσσαλονίκη υπήρξε αυθόρμητα νεωτερική, χωρίς ποτέ να καταφέρει να γίνει πραγματικά μοντέρνα και πέρασε κατευθείαν σε μια «αυτοφυή» και πρώιμη μετα-νεωτερικότητα, όπου τα πάντα είναι σχετικά και όπου το ατομικό υπερισχύει του συλλογικού.

Έννοιες με ρευστό περιεχόμενο, προσδιορισμένο άμεσα από τη συγκυρία, με την προηγούμενη νεωτερικότητα να μετατρέπεται σε μνήμη σε μια αέναη κίνηση, αποκτούν για τη σημερινή Θεσσαλονίκη μια ιδιαίτερη σημασία. Το κρίσιμο ζητούμενο για την πόλη είναι να συνδυάσει δημιουργικά αφενός την αληθινή γοητεία της εξέλιξης – της νεωτερικότητας – και αφετέρου τη δεσπόζουσα παρουσία της μνήμης και του ιστορικού τοπίου. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει όχι μόνο να προστατεύσει και να αναδείξει την πολιτιστική κληρονομιά της, αλλά να την ενεργοποιήσει για το σχεδιασμό της επιθυμητής μελλοντικής εικόνας της.

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αδάμ-Βελένη Π. (2001), *Θεσσαλονίκη νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Βελένης Γ., Πιστιόλης Α., Βλάχου Δ., Κορρέας Μ. και Σααπάχ Ζ.Α. (1994), «Πρόταση ανάδειξης Αρχαίου Θεάτρου-Σταδίου Θεσσαλονίκης», στο *Κατάλογος έκθεσης μελετών εφαρμογών για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς*, ΤΕΕ, ΤΚ-Μ, 16-17.
- Βιτοπούλου Α. (2000), «Αποθεματοποίηση γης και “ανακύκλωση” στρατιωτικών εκτάσεων», στο *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*, Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ. 167-189.
- Γερόλυμπου Α., Καλογήρου Ν., Τρακοσοπούλου Κ. και Χαστάογλου Β. (1992), «Λαδάδικα Θεσσαλονίκης. Αναγνώριση της φυσιογνωμίας και προοπτικές διατήρησης ενός ιστορικού τόπου», στο *Θεσσαλονίκη*, Επιστημονική Επετηρίδα του ΚΙΘ, σσ. 267-310.
- Γερόλυμπου Α. και Χαστάογλου Β. (2002), «Λαδάδικα: Οι περιπέτειες μιας ανάπλασης», στο *Επτά Ημέρες, Θεσσαλονίκη Παραδοσιακές αγορές*, κυριακάτικο ένθετο της εφημερίδας *Καθημερινή* 3.2.2002, σσ. 21-22.
- Εφημερίδα *Αγγελιοφόρος*, φύλλο 13 Απριλίου 2007.
- Εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς*, φύλλα: 3 Αυγούστου 1952, 11 Οκτωβρίου 1952, 21 Οκτωβρίου 1952, 21 Οκτωβρίου 1958, 16 Νοεμβρίου 1958, 30 Νοεμβρίου 1958, 14 Φεβρουαρίου 1960, 2 Μαρτίου 1960, 27 Μαρτίου 1960, 13 Αυγούστου 1960, 26 Σεπτεμβρίου 1965, 5 Οκτωβρίου 1965, 27 Οκτωβρίου 1965, 28 Οκτωβρίου 1960, 10 Νοεμβρίου 1965, 18 Νοεμβρίου 1965, 21 Νοεμβρίου 1965, 1 Δεκεμβρίου 1965, 29 Δεκεμβρίου 1965.
- Εφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, φύλλα: 9 Ιανουαρίου 1965, 11 Ιανουαρίου 1965, 22 Μαρτίου 1965, 6 Απριλίου 1965, 25 Ιουνίου 1965, 27 Δεκεμβρίου 1965, 24 Δεκεμβρίου 1965.
- Εφημερίδα *Μακεδονία*, φύλλα: 17 Μαρτίου 1953, 5 έως 23 Ιουλίου 1953, 12 Φεβρουαρίου 1955, 8 Μαρτίου 1955, 11 Απριλίου 1965, 26 Φεβρουαρίου 1965, 13 Απριλίου 2007, 18 Ιουνίου 2007.
- Εφημερίδα *Το Βήμα*, φύλλο 23 Ιανουαρίου 2005.
- ΕΣΥΕ (1990), *Απογραφή οικοδομών – κτιρίων*, έτος 1990.
- Θεοχαρίδου Κ. (2006), «Η αναστήλωση των Μνημείων της Θεσσαλονίκης μετά το σεισμό του 1978 και η συμβολή της στην προώθηση του

- αντίστοιχου τομέα στην Ελλάδα», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Πόλεις της Μεσογείου μετά από σεισμούς*, Βόλος, 12-14 Μαΐου.
- Καλογήρου Ν. και Χαστάογλου Β. (1992), «Η Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης. Προθέσεις και αποτελέσματα μιας πολεοδομικής επέμβασης», *Θέματα χώρου + Τεχνών*, σσ. 51-56.
- Καυκαλάς Γ. (1999), *Θεσσαλονίκη. Μείωση της μονοκεντρικότητας στο πολεοδομικό συγκρότημα και ο ρόλος του τριτογενούς τομέα*, Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Καυκούλα Κ. (2001), «Σε υποστήριξη ενός ιστορικού τόπου: Η Άνω Πόλη πριν και μετά την Πολιτιστική Πρωτεύουσα», στο Παπαδόπουλος Α. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου. Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997*, Αθήνα: Λιβάνης, σσ. 400-404.
- Καυκαλάς Γ. (Επ. υπεύθυνος), Λαμπριανίδης Α. και Παπαμίχος Ν., (2002), *Στρατηγικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης – 2010*, ΟΡΘΕ.
- Κολώνας Β. (1999), «Η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης ως χώρος σύγχρονης αρχιτεκτονικής δημιουργίας», στο *ΟΡΙΟΝ*, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Δ. Α. Φατούρο, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ, σσ. 75-87.
- Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου Ε. (1997), «Τα μνημεία και ο θανάσιμος εναγκαλισμός τους από τη σύγχρονη πόλη», στο Ασρινίδου Π. και Σημαιοφορίδης Γ. (επιμ.), *Η «άγνωστη» πόλη. Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα: Untimely Books, σσ. 6-7.
- Λάββας Γ. (2001), «Η προστασία των νεότερων αρχιτεκτονικών μνημείων της Θεσσαλονίκης. Σύντομο χρονικό μιας τρικυμισμένης περιόδου», στο Παπαδόπουλος Α. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου. Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη*, Αθήνα: Λιβάνης, σσ. 50-59.
- Λαμπριανίδης Α. και Λυμπεράκη Α. (2001), *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Μαυρομάτης Μ. (επιμ.), (1996), *Λαδάδικα: από την εγκατάλειψη στη διάσωση. Το εγχείρημα μιας άλλης πολιτικής της διατήρησης*, Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΧΩΔΕ – ΔΠΕΧΩ Κ.Μ.
- Μπλιώνης Γ. (1996), *Τα ρέματα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: Έκδοση του Συνδέσμου Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης Μείζονος Θεσσαλονίκης.

- Παπαδόπουλος Α. (επιμ.), (2001), *Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997*, Αθήνα: Λιβάνης.
- Παπαμίχος Ν. (επ. υπεύθυνος), Βασιλειάδης Τ., Παπάζογλου Α., Παπακώστας Γ., Πασχαλίδης Μ., Σταύρακα Ε. και Χαστάογλου Β., (1998), *Ένταξη του Α' και Β' προβλήτα του λιμένα Θεσσαλονίκης στον αστικό ιστό: Διερεύνηση των ιστορικών, τυπολογικών και πολεοδομικών χαρακτηριστικών του συνόλου και διατύπωση αρχών επεμβάσεων*, Ερευνητικό πρόγραμμα ΥΠΕΧΩΔΕ – Διαχείριση ΟΡΘΕ.
- Παπαμίχος Ν. (επ. υπεύθυνος), Γερόλυμπου Α., Καυκούλα Κ., Χαστάογλου Β., Χατζημηχάλης Κ. (1995), *Η Θεσσαλονίκη στον 21ο αιώνα. Ανάπτυξη, περιβάλλον, πολιτισμός. Συμβολή στην εκπόνηση του Στρατηγικού Σχεδίου*, Θεσσαλονίκη: ΟΡΘΕ.
- Παπαμίχος Ν. και Χαστάογλου Β. (2000), «Η πολεοδομία και η χωροταξία στη δεκαετία του 1960», στο *Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974*, Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ. 49-58.
- Παπαμίχος Ν. και Χαστάογλου Β. (2001), «Η ανάπλαση του Α' προβλήτα στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης», στο Παπαδόπουλος Α. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου. Μελέτες και έργα του Οργανισμού Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997*, Αθήνα: Λιβάνης, σσ. 110-111.
- Πρότυπο σχέδιο για την ανανέωση και ανάπτυξη του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης, 1992-95*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση 16. Τοπικοί φορείς: ΠΚΜ, ΟΡΘΕ, ΔΠΕΧΩ και 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων, στο διαδίκτυο: http://ec.europa.eu/regional_policy/urban2/urban/upp/src/bullet07.htm, (πρόσβαση 14 Μαρτίου 2008).
- Σαββαΐδης Π. και Μπαντέλας Α. (2000), *Πανεπιστημίου Πόλις*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press – Αφοί Κυριακίδη.
- Σταθάκης Γ. (2004), *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (2003), «Η περίοδος της ανασυγκρότησης», στο *80 χρόνια ΤΕΕ, οδοιπορικό στο χρόνο* (Νοέμβριος 2003), σσ. 50-61.
- Τριανταφυλλίδης Ι. Δ. (1960), *Πολεοδομική εξέλιξις της Θεσσαλονίκης*.
- Τριανταφυλλίδης Ι. Δ. (1961), *Συμβολή στη μελέτη του οικιστικού προ-*

γράφματος και του πολεοδομικού σχεδίου της ευρύτερης Θεσσαλονίκης.

Τριανταφυλλίδης Ι. Δ. (1962), *Προκαταρκτικό Διευθύνον Σχέδιο και Πρόγραμμα*.

Τριανταφυλλίδης Ι. Δ. (1966), *Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης*, Περίληπτική έκθεση Α' Σταδίου, τχ. 25., Υπουργείο Δημοσίων Έργων – Υπηρεσία Οικισμού.

Χαστάογλου Β. (2006), «Ιστορικά τοπία και μελλοντικές εικόνες της πόλης: ανασχεδιάζοντας τη Θεσσαλονίκη ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997», στο Γοσπονδίνη Α. και Μπεριάτος Ηλ. (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Κριτική, σσ. 190-201.

Χαστάογλου Β. (επ. υπεύθυνος), Παπαδόπουλος Α., Παπαμίχος Ν., Πασσαλίδης Μ., Χριστοδούλου Χ., (2001), *Προσδιορισμός στοιχείων υποβάθμισης και αλλοίωσης του οικιστικού περιβάλλοντος των δυτικών συνοικιών της Θεσσαλονίκης και διατύπωση προγραμματικού πλαισίου επεμβάσεων*, Θεσσαλονίκη: ΟΡΘΕ.

Χριστοδούλου Χ. (2008), *Αστικοποίηση και χώροι κοινωνικού αποκλεισμού: Εγκαταστάσεις κατοίκησης στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

De Sablet M. (1967), *Thessalonique, centre de ville. Etude préliminaire*, Plan Directeur Thessalonique.

Γιώργος Αγγελόπουλος

5. ΠΟΛΛΑΠΛΟΙ ΧΡΟΝΟΙ, ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ: ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Στις 8 Ιανουαρίου 2007 στην Αποθήκη 1 του λιμανιού συγκεντρώθηκαν περίπου 400 άτομα για την παρουσίαση της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του Mark Mazower *Θεσσαλονίκη. Πόλη των Φαντασμάτων*.¹ Στην «ασφυκτικά γεμάτη αίθουσα» (Σακισλόγλου, 9.9.2007) ο συγγραφέας αλλά και οι άλλοι ομιλητές ικανοποίησαν τις προσδοκίες του κοινού των Θεσσαλονικέων μιλώντας με θαυμασμό και νοσταλγία για την πόλη. Αυτός όμως ο θαυμασμός δεν αναφέρονταν σε κάτι που παρέπεμπε στα συνήθη συμφραζόμενα της ελληνικότητας όπως, για παράδειγμα, στους αρχαιολογικούς θησαυρούς της Βεργίνας, τους οποίους τόσο συχνά επικαλείται η Βόρεια Ελλάδα για να πιστοποιήσει την ελληνικότητά της. Αυτή η νοσταλγία δεν αναφέρονταν καν σ' ένα ελληνοπρεπές σύγχρονο παρελθόν, για παράδειγμα στον Μακεδονικό Αγώνα. Τουναντίον, οι συμμετέχοντες στη βιβλιοπαρουσίαση μίλησαν για τη Θεσσαλονίκη της Ανατολής, την πόλη των Εβραίων, των Ρωμαίων, των μουσουλμάνων, των Λεβαντίνων, των Αρμένιων και των ξένων αποστολών των αρχών του 20ού αιώνα. Δεν ωραιοποίησαν το παρελθόν αποκρύπτοντας τις εντάσεις και τις δυστοκίες της συμβίωσης αυτών των πληθυσμών στην πόλη. Από τις αντιδράσεις του κοινού, από τις σημαντικές πωλήσεις του βιβλίου στη Θεσσαλονίκη² και από τις δημόσιες συζητήσεις που έγιναν στα ΜΜΕ της πόλης, συνάγεται ότι ένα σημαντικό τμήμα του αναγνωστικού κοινού της πόλης έμεινε ιδιαίτερα ικανοποιημένο από την αφήγηση που διατυπώθηκε. Η διαδικασία αυτή μπορεί να γίνει κατανοητή αν

1. Για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους, ευχαριστώ τους επιμελητές αυτού του τόμου, την Ελένη Χοντολίδου και την Αγγελική Αυγητίδου.

2. Μέσα στους πρώτους 7 μήνες κυκλοφορίας του, το βιβλίο είχε πουλήσει 17.000 αντίτυπα, τα περισσότερα εκ των οποίων διατέθηκαν στη Βόρεια Ελλάδα (ενημέρωση από τον εκδότη). Οι πωλήσεις αυτές είναι εντυπωσιακές για τα ελληνικά δεδομένα.